

PAPER DETAILS

TITLE: Serif el-Idrisi ve Ibn Haldun'da Yedi İklim Anlayisi: Farklı Yaklaşımlar, Farklı Nedenler

AUTHORS: Murat TANRIKULU

PAGES: 263-289

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2809690>

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2023, 23(1): 263-289, doi: 10.11616/asbi.1213835

Şerif el-İdrisi ve İbn Haldun'da Yedi İklim Anlayışı: Farklı Yaklaşımlar, Farklı Nedenler

Seven Climate Understandings in Sharif al-Idrisi and Ibn Khaldun: Different Approaches, Different Reasons

Murat TANRIKULU¹

Geliş Tarihi (Received): 02.12.2022

Kabul Tarihi (Accepted): 17.01.2023

Yayın Tarihi (Published): 30.03.2023

Öz: Helenistik dönem düşünürleri, doğulan zamanın, bu zamanda gezegen ve yıldızların gökyüzündeki pozisyonlarının, yaşanılan mekânda görülen iklimin insan tabiatı, dış görünüş ve denge üzerinde etkili olduğuna inanıyorlardı. Özellikle iklim bu konuda çok belirleyiciydi. Bu nedenle Yer'in bilinen kısımlarını beş veya yedi iklim zonuna böldüler. İklim düşüncesi, çeviriler yoluyla İslam bilim ve kültür çevrelerine ulaştı. Süreç içinde İslam bilim çevreleri tercüme ettikleri bu eserleri öğrendiler ve özgün eserler ürettirler. Ancak İdrisi gibi bilim insanları belki de bulundukları şartlar gereği daha çok Batı kaynaklı, özellikle Batlamyus etkisinde kalarak eserler neşretmişlerdir. İdrisi'nin bu konudaki görüşleri ondan yüzyıllar sonra, Mukaddime adlı eserinde İbn Haldun tarafından bazı farklarla tekrar ele alınmıştır. Çalışmanın amacını, dile getirilen anlamda İdrisi'den İbn Haldun'a yedi iklim anlayışının farklı yansımalarını ortaya koymak oluşturmaktadır. Yöntem olarak doküman analizi ve hermeneutikten yararlanılmıştır.

Anahtar kelimeler: İdrisi, İbn Haldun, Nüzhetü'l müştak, Mukaddime, Yedi İklim

&

Abstract: Hellenistic thinkers believed that the time of birth, the positions of the planets and stars in the sky, and the climate were influential on human nature and appearance. The climate in particular was very decisive in this regard. Therefore, they divided the Earth into five or seven climatic zones. The idea of climate reached Islamic scientific circles through translations. Islamic scholars learned about these translated works and produced original works. Scientists like Idrisi published works of Western origin, especially under the influence of Ptolemy. Idrisi's views on this subject were reconsidered with some differences by Ibn Khaldun in his Mukaddime, centuries later. The aim of the study is to reveal the reflections of seven climate understandings from Idrisi and Ibn Khaldun. Document analysis and hermeneutics were used as methods.

Keywords: Idrisi, Ibn Khaldun, Nuzhetu'l-mushtaq, Muqaddimah, The Seven Climates

Atıf/Cite as: Tanrikulu, M. (2023). Şerif el-İdrisi ve İbn Haldun'da Yedi İklim Anlayışı: Farklı Yaklaşımlar, Farklı Nedenler. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(1), 263-289. doi: 10.11616/asbi.1213835

İntihal-Plagiarism/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

¹ Doç. Dr., Murat Tanrikulu, Çankırı Karatekin Üniversitesi, mtanrikulu@karatekin.edu.tr.

1. Giriş

Geç Helenistik Dönem ve Orta Çağa ait evren, dünya, çevre imajları ile buna bağlı olarak oluşturulan coğrafya ve haritacılık eserleri, içinde üretildikleri kültürlerin, özellikle de dinin belirgin izlerini taşıyordu. Bu çağdaki kaynakların çok önemli bir kısmını da Batı'nın skolastik düşünceyle neredeyse bütünüyle terk ettiği Erken Helenistik dönemin bilimsel birikiminden intikal edenler oluşturuyordu. Helenistik dönem bilim insanları, yaşadıkları çevreyi ve bilinen dünyayı anlama ve anlamlandırma çalışmalarını devraldıkları Mezopotamya uygarlığının bilimsel anlayışı üzerine inşa ettiler ve önemli ilerlemeler sağladılar. Bu anlayışın temelini bütünsel bir evrene odaklanan kozmoloji ile buna bağlı olarak göksel fenomenler, süregelen döngüler, çevre ve bunlarla ilgili ileri sürülen teoriler oluşturuyordu. Kozmolojik teoride detaylandırmaya giden Helenistik dönem düşünürleri, insanın fiziksel görünüş ve karakteri üzerinde en etkili çevresel fenomenin iklim olduğunu iddia etmişler ve iklim teorisini ileri sürmüşlerdir. Bu dönem düşünürlerine göre kişilerin doğup yaşadığı çevre, fiziksel ve psikolojik yapıları üzerinde önemli ölçüde etkiliydi. Çevre ise toprak, ateş, su ve hava gibi dört temel elementten oluşuyordu. Elementler arasındaki değişken denge, dünyadaki farklı iklimlerin kaynağıydı ve bir yerin yaşanılıp yaşanılmayacağını belirlerdi. Bu nedenle kişisel analizde atılacak ilk adım çevresel etkilerin değerlendirilmesiydi ve bu etkilerin en önemlisi iklimdi (Strickland, 2003: 31-33).

Helenistik Dönem ve Orta Çağın başlarında üretilen Batılı yazılı kaynaklara göre Yer, beş ya da yedi iklim zonuna bölünüyordu. Bu kaynaklar VII. yüzyıldan sonra tercüme edilerek İslam dünyasına kazandırıldı. Özellikle Yer'in yedi iklim zonuna bölünme durumu, İslam bilim çevrelerinde yedinin sembolik bir değer taşıması nedeniyle beş iklim zonuna göre kabulünü kolaylaştırdı. Müslüman bilim insanları, Yer'in yedi iklime bölünmesi yaklaşımını kendi anlayışlarına göre yorumladılar. X. yüzyıla kadar Batı taklitçiliğinden uzak, daha çok İslam coğrafyasını konu edinen önemli eserler ortaya koydular. İklim anlayışı, sonraki yüzyıllarda; farklı şart ve farklı amaçlarla İdrisi ve İbn Haldun tarafından ele alındı ve eserlerinde kullanıldı. Çalışmanın özünü de adı geçen iki müellifin eserlerinde konuyu işleme farklılıkları ve bu farklılıkların ortaya konulması oluşturmaktadır.

2. Amaç ve Yöntem

Şerif el-İdrisi ve İbn Haldun'da Yedi İklim Anlayışı: Farklı Yaklaşımlar, Farklı Nedenler başlığını taşıyan bu çalışmada amaç; İlk Çağ, Helenistik Dönem ve Orta Çağın ilk birkaç yüzyılı boyunca olgunlaşan Yer'in iklimlere bölünmesi anlayışının İdrisi ve İbn Haldun'daki yansımalarını ele almak ve açıklamaktır. Bu amaç için adı geçen çağ ve dönemlerde kaleme alınmış çalışmalarla birlikte İdrisi ve İbn Haldun'un eserlerinin ilgili bölümlerinin incelenmesi esasına dayalı doküman analizinden yararlanılmıştır. Konunun bütüncül bir yaklaşımla yorumlanması aşamasında ise hermeneutike başvurulmuştur. Zira Hermeneutik, geçmiş Helenistik Dönem kadar uzanan ve sosyal bilimlerde anlamayla birlikte yorumu da öne çıkartan bir yöntemdir (Fırıncioğulları, 2016: 37-38).

3. Bulgular

3. 1. Mezopotamya, Helenistik Dönem ve Orta Çağ Avrupa'sında İklim Anlayışı

Yeryüzünde ilk ve en yaygın uygarlıklar M.Ö. 4000'li yıllarda Mezopotamya'da ortaya çıkmıştır. Burada hüküm süren Sümer, Asur, Akad ve Babil gibi uygarlıkların öğretileri, kültürü, bilimsel uygulamaları önce Mısır'a nüfuz ederken bir yandan Anadolulı medeniyetleri vasıtası ile Yunanistan'a, diğer yandan İran ve Hindistan'a ulaşmıştır. Mezopotamyalılar gökyüzüne özel bir dikkat gösterdiler. İnşa ettikleri yüksek kulelerin zirvesinden yıldızları ve gezegenleri gözlemleyerek bunlar hakkında birçok bilgi edindiler. Gezegenlerin gökyüzündeki konumunu, yükseliş ve batışlarını bu sayede biliyorlardı. Gezegenleri çıplak gözle tanıyabiliyorlar, yerden uzaklıklarına göre Ay, Merkür, Venüs, Mars, Jüpiter, Satürn ve Güneş'i sıralayabiliyorlardı. Takip ettikleri gezegen ve yıldızların sayısı yedi olduğu için onların adına yedi tapınak yaptılar (Ziggurat). Haftayı yedi güne bölerek onların adını verdiler. Her gün hangi gök cisminin günü ise o gün o gök cismi adına yapılmış olan tapınakta ateş yakarak sırasıyla tapındılar. O zamana kadar bilinen ökümeni yedi katlı gezegenlere atfen yedi iklim bölgesine ayırdılar. Nekounam'ın al-Mesudi ve al-Yakubi'den aktardığına göre Çin için Ay, Maveraünnehir için Merkür,

Roma için Venüs, Mezopotamya için Güneş, Afrika için Mars, Arabistan için Jüpiter ve Hindistan için Satürn tayin edildi. (Nekounam, 2008: 127-164).

Yüzyıllar sonra Mezopotamya uygarlıklarının önemini kaybettiği bir sırada Antik Yunan medeniyetince devralınan bilimsel miras, burada geliştirilmeye devam etti. Literatüre bir Helenistik Dönem kavramı girdi. Bu dönemde çok sayıda bilim insanı yetişti ve birçok bilim dalının temelleri atıldı. Helenistik Dönem bilim insanları doğal fenomenler, çevre, iklim, insan ve toplumu da konu alan sayısız araştırmaların öncüleri arasında yer aldılar. Var oluş, bilgi, madde, dünyanın şekli ve büyüklüğü, çevre, gökssel fenomenler ve döngüsel devinimler gibi konularda düşündüler, teoriler ileri sürdüler, tartıştılar, yazdılar ve haritalar oluşturdular Bu bilim insanlarından Aneksimender, M.Ö. VI. yüzyılda Güneş'in yüksekliğini ölçmeyi sağlayan gnomon veya sundial adı verilen aleti icat etti. Böylece bir yerin yüksekliği ve benzer şekilde birkaç bilimsel ölçüm, erken teorisyenler tarafından yapılabilirdi. Pythagoras (Pisagor, M.Ö. 570-495) küresel bir dünya kavramını M.Ö. VI. yüzyılda ilk kullanan filozoftur. Onun öğrencisi Parmenides, bu küresel dünya yüzeyi üzerinde beş iklim zonunun olduğu öngörüsünde bulundu. Bunlar; merkezde bir *torrid* (sıcak) zon, bunun kuzey ve güneyinde iki *temperate* (ılıman) ve iki *frigid* (soğuk) zondur. Merkezdeki sıcak zonun güneşin doğrudan ışınları nedeniyle çok ısındığını ve uninhabitable/yerleşilmemiş alan olduğunu belirtti (Harley ve Woodward 1987: 595-599). Grek entelektüellerinin tamamı bu fikre katılmadı. M.Ö. V. yüzyılda Herodot, dünyanın düz olduğu fikrini devam ettirdi. Ona göre yer Güneş'e yakinken Hindistan çok sıcak bir yerd (Bagrow 1964: 311).

Eleatik Yunan filozofları olan ve Parmenides'in takipçileri arasında yer alan Permenideler, aynı devirde yer ekseninin eğikliği doğru olarak ölçülmüş ve dünyanın küre şeklinde olduğu fikrine dayanarak, yeryüzünü sıcaklık esaslarına göre beş kuşağa ayırmış bulunuyorlardı. Böylece ekvator, tropikler ve kutuplar kavramı ortaya konmuştu. Permenidelere göre sadece iki mutedil kuşakta insanlar vardı. Çok soğuk ve çok sıcak kuşaklar yaşamak için uygun değildi. Permenidelerin bu yaklaşımı, M.Ö. 460'larda dahi matematik iklim kuşaklarının kabul gördüğünü göstermektedir. Norveç'e ve Kuzey kutup Dairesi'ne kadar seyahat ettiği bilinen Grek Coğrafyacı ve Kâşif Pytheas (Piteas, 380-310), en kuzeyde Güneş'in gün boyu ufku üzerinde kaldığını ve batmadığını yazdı. Ancak Polybios (Polibios, M.Ö. 203-120) gibi sonraki bazı filozoflar bunun imkânsız olduğunu ileri sürerek Piteas'ı yalancılıkla suçladılar. Piteas, tarafından ilk kez çeşitli iklimlerin sınırlarının belirlenmesinde bir ölçüt olarak "en uzun günün uzunluğu" fikrinin kullanılabileceği önerildi. Fakat Grek coğrafyacılar, en uzun günün uzunluğu veya Güneş'in yüksekliği gibi bilimsel ölçümler almada kâşiflerin hatalarıyla başlangıçta başarısız oldular. (Bilgin, 1996: 11).

Helenistik Dönemin ünlü filozofu ve Piteas'ın çağdaşı olan Aristo (M.Ö. 384-322), kendinden önceki filozofların Yer hakkındaki görüşlerini yeniden değerlendirdi. Parmenides'in yerin evrenin merkezinde bir küre olduğu, kuzeyde soğuk ve tropikler arasında yerleşilmiş ılıman zon olmak üzere beş zondan oluştuğu fikrini kabul etti. Ünlü eseri Meteoroloji'de dünyanın iklimlerine değinerek, kürenin karasal bölgelerinin dünyayı çepçevre kuşatan beş iklime bölünmesi gerektiğini teyit etti. İklimlerin sınırlarının Dünya'nın astronomik bölünmesini yansıtmaları gerektiğini varsayan Aristo, sınırları iki tropik kuşak, Kuzey Kutbu ve Antarktika çemberleri ile tanımladı. Yaşanabilir olduğu düşünülen bu bölgelerden ikisine oikoumene/ökümen adını verdi. Bunlardan biri kuzeyde, Yengeç Dönencesi ile Kuzey Kutup Dairesi arasında ve diğeri simetriden dolayı kuzeyin ılıman zonunun karşısında ve Güney Yarım Küre'de olmalıydı. Aristo, buna rağmen, torrid zondaki aşırı sıcaklığın adı geçen güney zonun keşfini engellediğine inanıyordu (Lee, 1962: 375; Martin, 2006: 1-5; Harley ve Woodward, 1987: 599). Aristo'ya göre, tropikler arasındaki torrid zon, insan yaşamı için gerekli olan akarsular ve meraları engelliordu. Kuzey ve güneyin yüksek enlemlerindeki aşırı soğukta aynı etkiye sahipti. Kavurucu bölge fikri antik çağlardan Rönesans'a kadar yaygın olsa da Aristo'nun otoritesi bu anlamda hegemonik değildi (Martin, 2006: 1-5). Erastosthenes (M.Ö. 275-194), kürenin geometrisi ve Mısır'da İskenderiye ve Syene arasındaki mesafe üzerinden hareketle dünyanın çevresini doğruya yakın (25 000 mil) bir biçimde tahmin eden

coğrafyacısıdır. Eratosten, aynı zamanda yaşanılabilir alanın kuzeyden güneye 3800 mil, doğudan batıya 7800 mil ile sınırlandırıldığına inanıyordu. Bu alan Eratosten'e göre bir dünya okyanusu ile kuşatılmıştı. O, yaşanabilir dünyayı, İskenderiye ve Rodos gibi bilinen yerler boyunca ekvatora paralel çizilen çizgilerle birbirinden ayırdı. Bunlar daha ziyade birbirinden eşit aralıklarla ayrılıyordu (Brown, 1949: 393).

Hipparkhos, (190-120) Nikea/İznik'te doğdu. Yaşamını Rodos'ta sürdürdü ve önemli astronomik keşiflerde bulundu.

Babillerin daha önce uyguladığı dairenin 360 dereceye bölünebildiğini Yunanlılara öğreten Hipparkhos, Eratostenes'in yaşanabilir dünyayı eşit olmayan bölümlere ayırmasına karşı çıktı. Hatta M.Ö. 140'ta *Eratostenes'e Karşı* diye uzun bir tenkit yazdı ve haritasını düzeltmeye kalkıştı. Ona göre yaşanabilir küreyi doğru bir şekilde bölümlere ayıracak kriterler bulunabilirdi. Ekinoksal hatta paralel, eşit aralıklı zonları ekvator dan kutuplara kadar ayırmak, kutplardan geçen ve ekvatoru eşit parçalara bölerek bu paralelleri dik açıyla kesecek bir seri hat çizmek, böylece küre için geometrik bir grid (dikdörtgenler) ağı yapmak mümkündü. Bunun için paraleller astronomik esaslarla tespit edilmeli, her paralel zonun genişliği ise solstist esnasında en uzun gündüz saatleriyle orantılı olmalıydı. Bu nedenle bilinen dünyanın bölümlenmesinde Eratosten'in paralel zonlar ilkesini esas olarak aldı ve ilk kez eşit aralıklı hatlar arasındaki bölgelere *climata* (klimata) adını verdi. Hipparkhos, 17 saatlik en uzun gün ve klima ötesinde uzanan yerleri soğuk olduğu için yaşanılmaz yerler olarak değerlendirdi ve ilgilenmedi. Ancak daha sonra anlaşıldı ki bu esasa göre ayrılan zonlar eşit aralıklı değildi. Örneğin yılın en uzun günü 14-15 saat olan yerler arasında 10°,32"lık bir açı kalırken, en uzun gündüzü 19-20 saat olan zon 20°,53"lık bir açıya sahipti (Bilgin, 1996: 16).

Amasyalı Strabon (M.Ö. 63 - M.S. 20), ökümenin ve önemli merkezlerin lokasyonunun doğru olarak gösterildiği bir dünya haritası yapmaya önem veriyordu. Bu haritada karalar, iki kutup arasında uzanan ve ılıman olan 5 kuşaktan ibaretti. O, karaların yaşanabilir bölgelerini ekvator ve kuzey kutbu arasında kalan dikdörtgen benzeri bir alan olarak düşünüyordu (Bilgin, 1996: 16). Strabon, Poseidon'un yerin yüzeyinin yedi zon olduğunu söylediğini nakleder. Ekvatorun diğer yanındaki iki "süper torrid" zon bunların içindedir. Bu alanlar sıcaktan kavrulan ve yerleşilmemiş alanlardır. Strabon'a göre Poseidon iklimle ilgilenen ilk bilgidir. Poseidon'un torrid zonda yaşayan insanların sıcak ve yağış yokluğu nedeniyle çok saçlı olarak doğduklarını, kalın ya da çıkıntılı dudaklı olduklarını, aşırılıkları arasında sanki eğri büğrü olduklarını ifade eder. Strabon, Poseidon'un yedi zonundan daha ziyade Pythagoras (Pisagor)'ın beş zonunu simetriden dolayı kabul etti. Zira simetriyi coğrafi araştırmalarda bir araç olarak görmekteydi (Brown, 1949: 393). Strabon için torrid terimi yaşanılmayacak kadar sıcak bölge anlamına geliyordu. Bu yüzden Tropikler arasında yer alan ve yaşanan bir bölge olarak bilinen Mısır'da Syene'den Cinnamon (Somali) arazisine kadar olan alanın tamamı için torrid terimi kullanılamazdı. Yaşanılan bir yer olan Hindistan da torrid zon içinde yer almayabilirdi. Bu yüzden bu zonun kuzey ve güney değil doğu ve batı doğrultusunda uzanması gerektiğini iddia etti ve Hindistan'ı tüm haritalarında doğuda gösterdi. Strabon aynı zamanda Eratosten'in ekvatorun güneyinde yaşanılabilir bir alanın var olduğu fikrini de kabul etti, fakat kanıtlanamadığını bildirdi. Bunun nedeni de coğrafyacıların bilinen dünyanın sınırlarıyla uğraştıklarına ve bunu tartışmaya değer bulmadıklarına bağlıdır. Strabon, insan ve ürünlerin iklim ile doğrudan bağlantılı olduklarını ifade etti. Anıtsal eseri *Geographika* (Coğrafya)'da, astronomik hatlardan daha ziyade iklimin ve sıcaklığın yetiştirilen ürünler, insanların karakterleri, yaşam tarzları, hayvan türleri gibi birçok olguyu kontrol ettiğini gösteren çok sayıda örnek nakletti (Harley ve Woodward 1987: 599).

Aristoteles'in aslında Geç Antik dönem coğrafyasına belki de en önemli detaylandırmalar, Claudius Ptolemy (Batlamyus, 85-165) ve bir Kilise Pederi olan ve daha sonra değineceğimiz Augustine (354-430)'nin şahsında olmuştur. Batlamyus, gezginlerden topladığı raporları kullanarak, yaşanabilir bölgeyi genişletti ve yedi iklime böldü. Bununla birlikte, torrid zon (kavurucu bölge)'un kuzey sınırı Aristoteles'te olduğu gibi tropik değildi, fakat yaklaşık 16⁵/₈ derece kuzeyde bulunan Meroe kentinin üzerinde bulunduğu paraleldi. Batlamyus ayrıca kutup bölgelerinin yaşanmaz olduğunu ve 63 derece

kuzeyde, bugün Shetland Adaları olarak adlandırılan yerde bulunduğuna inanılan, görünüşte efsanevi bir kent olan Thule'den geçen paralel olduğunu iddia etti (Martin, 2006, 1-5). Batlamyus, materyallerinin çoğunu Tyreli (Tirli) Marinus'tan aldı. Buna rağmen Marinus'un hatalarını göstermede tereddüt etmedi. Örneğin, Marinus'ta iklim zonları eşit aralıklı değildi. Bunun üzerine, Grönland ve ekvator arasında 21 eşit aralıklı paralel çizdi ve ekvatorun güneyine bir paralel ilave etti. Haritasında üç ölçek kullandı. Bunlar; "gradus latidinis (paralellerin dereceleri)", "horae deie longissimi (en uzun günün uzunluğu)" ve "numeri climatium (iklim numaraları)". Sonrasında ise sadece en uzun günün saatlerini takip eden zonların birden yediye kadar numaralarını verdi. Bunlar; ı) 13-13,5; ıı) 13,5-14; ııı) 14-14,5; ıv) 14,5-15; v) 15-15,5; vı) 15,5-16; vıı) 16,5-17. Hiçbir iklim yedinci iklimin kuzeyinde (Kuzey İngiltere'den geçen paralel) veya birinci iklimin güneyinde (Güney Arabistan) görülüyordu. Özetle buralar yaşanılmaz ve yerleşilmemiş alanlar olarak değerlendiriliyordu. Batlamyus, kesin olarak iklim ve paralelin aynı anlamda olduğuna inanıyordu (Sanderson, 1998, 670). Bunu desteklemek için şöyle söylüyordu; "Tüm hayvan ve bitkiler benzer iklim ve hava şartları altında olduklarında bir benzerliğe sahiptir. Bu da benzer paraleller üzerinde ve kutuplardan aynı uzaklıkta bir konumda bulunduklarında mümkündür (Stevenson, 1932: 352)."

Batlamyus'un haritaları ve üzerindeki kanevaların orijinal çizimleri yoktur. Ancak onun yazılı eserlerinde verdiği bilgilere göre XV. yüzyılda yeniden çizilmişlerdir. Batlamyus'un dünya haritalarında meridyen dereceleri alt ve üst kenarda, paraleller sağ (doğu) kenarda, iklimalar ise sol kenarda gösterilmiştir. Batlamyus'un o devirde bilinen dünyası batıda Talih (Kanarya) adalarında "0" derece ile başlamakta ve doğuda Serika (Çin)'ya kadar devam ederek 180° meridyeni ile sınırlanmaktaydı. Haritanın üst tarafı kuzeye yöneltilmiş, tropikler ise 25°-51° olarak belirtilmişti. Batlamyus'un argümanları, bu alandaki becerisine rağmen matematiğe dayanmaz, daha ziyade tarih ve ampirik kanıtlara dayanır ve Aristoteles'in genel şemasıyla bilgilendirmede bulunur. Aristoteles gibi, Batlamyus da simetriyi varsaydı ve güney yarım kürenin yaşanabilir olduğuna inanıyordu. Bu nedenle kuzeydekilerle aynı iklimlere bölünebilirdi.

Batlamyus'tan sonra geçen birkaç yüzyıl boyunca haritacılıkta dünyada önemli bir ilerleme kaydedilmemiştir. II. yüzyılla birlikte, Orta Çağın sonlarına kadar bilimsel gelişmeler, Roma Katolik Kilisesi'nin dogmatik uygulamalarıyla önledi. O dönemde her şey yalnızca din adına yapılmaya başlamış, Yer'in bölgelere bölünmesi de bu kapsamda değerlendirilmiştir. Kilisenin bu baskısı X. yüzyıldan itibaren azalmaya başlamıştır. Katolik kilisesi, Dünya'nın belirli iklim bölgelerine bölünmesine karşı çıkmamakla birlikte ekvatorun güneyini ifade eden ve *antipod* adını verdikleri alanların yaşanabilir olduğuna şiddetle karşı çıkmıştır. Aristoteles'in iklim yaklaşımını detaylandıran Peder Augustine (M.S. 354-430), güney kıtasının yaşanabilir bir yer olduğunu ve burada kuzeyden kalıcı olarak ayrılmış bir insan ırkının olabileceği inancını reddetti. Çünkü eğer buralar yaşanabilir alanlar ise Tanrı'nın güney yarım kürede Hz. Âdem ve Havva'ya karşılıklar yarattığını göstermektedir. Dahası, adil bir Tanrı, insanları Mesih'in havarilerinin erişemeyeceği bir alanda yaratmaz, çünkü haksız koşulların bir sonucu olarak lanetlenirlerdi (Martin, 2006: 1-5). Augustine ve Aristoteles'in görüşleri, Avrupa'nın da içinde bulunduğu kuzey küresine karşılık gelen tek bir yerleşim bölgesi olduğuna dair ortak Orta Çağ inancına yol açtı. İnsanın yaşamını sürdüremeyecek kadar *sıcak (torrid)* bir bölge ise güneyden öküme sınırdı. Orta Çağın sonlarında, Augustinian/Aristotelesçi konum, Dünya'nın doğası ve iklimleri hakkındaki kavramlar üzerinde bütünüyle etkindi ve bu çağın en yaygın astronomik ders kitabı olan *Sphere of Sacrobosco*'da geniş bir biçimde yer bularak yorumlandı. Bu çalışmanın yazarı olan John Sacrobosco, Batlamyus'un yedi ikliminin konumunu biraz değiştirdi. Güney sınırının Meroe enleminde olduğu konusunda hemfikir, ancak onun en kuzeydeki iklimin sınırını 50,5 derece kuzey paraleli olarak işaretlediğini iddia etti. Sacrobosco, güney yarım kürenin kuzeyi yansıttığına inanmış görünüyor. Onun için, öküme yönelik bu sınırlar katı kurallar içinde gözlemlenmemeliydi. Kutup bölgelerinde insan yerleşimlerinin olabileceğini, ancak kötü yaşam koşulları nedeniyle bölgenin bir iklim kategorisini hak etmediğini düşünüyordu. XIII. yüzyılda Michael Scott, alan hakkındaki yorumuna Augustine'i ekleyerek Sacrobosco'nun konumunu revize etti. Augustine'nin tezini özetledikten sonra, antipodlar yaşanabilir

değildir, çünkü böyle bir önerme dine aykırıdır (kontra fidem) yorumunda bulundu (Thorndike, 1949: 129).

Orta Çağ boyunca Batı Avrupa'da Roma imparatorları Honorius ve Arkadius dönemlerinde yaşamış olan İtalyan Filozof Ambrosius Theodosius Aurelius Macrobius (395-423) gibi bilim insanları, kilisenin dogmatizminin belirginleşmeye başladığı bir dönemde dahi Helenistik Dönemden devrıldıkları beş iklim zone fikrini sürdürmeye devam ettiler. Yaşamı hakkında çok az bilgi bulunan ve Romalı bir filozof olan Macrobius, Pythagoras'ın yazılarında bahsettiği evren kavramı temelinde küresel bir dünyaya inanıyordu. Pythagoras gibi, yerleşilmemiş ve yaşanılmayan iki kutup zoneunun ve güneyde yaşanılabilir ılıman bir zoneun olduğunu ileri sürüyordu. Fakat bunun, torrid zoneun engellemesi nedeniyle kanıtlanamadığına inanıyordu. Macrobius'un, *Çicero'nun Scipio Rüyası* hakkındaki beşinci yüzyıl yorumu da beş bölgeli modelin yayılmasında merkezi bir rol oynamıştır. Macrobius, Genç Romalı General Scipio Africanus'un gökyüzüne yükseldiğini ve buradan aşağıya, yeryüzüne baktığını hayal etti. Orada, Dünya'nın iki soğuk (*frigid*) ve yaşanmaz kutup bölgesinden, geçilmez okyanus tarafından işgal edilen, sıcak (*torrid*) bir orta paralelden ve bu üç uç arasında iki yaşanabilir ılıman (*temperate*) bölgeden oluşan beş paralel bölgeye ayrıldığını gördüğünü iddia etti (Harley ve Woodward, 1987: 595-596).

3. 2. İslam Orta Çağında İklim Anlayışı ve Yedi İklim

İklim, Arapçaya bir kavram olarak Grekçeden girmiştir ve *meyil* anlamındaki klima kelimesinden türetilmiştir. Zira iklimler, dünyanın eksen eğikliğinin yıl içinde Güneş'e göre konumunun değişmesiyle oluşur. Ancak kelime Farsçanın da etkisiyle Arapçada "bölge" anlamını da kazanmış ve her iki anlamıyla da kullanılır olmuştur. İslâm coğrafyacılarının iklimlere ait ilk bilgilerinin Doğu menşeli olduğu görülmektedir. Önce Abbasi Halifesi Mansûr döneminde (745-775) saraya ulaşan Sanskritçe, Süryanice, Kiptice ve Grekçe yazılmış çok sayıda eser Arapçaya tercüme edildi. Sanskritçe yazılmış bir eser olan *Brahmasphutasiddhanta*'nın tercüme edilmesiyle Yer'in şekli, boyutları, dönmesi, sınırları, enlem, boylam hesaplama yöntemlerine ait coğrafi ve astronomik bilgiler öğrenildi. Zamanla diğer halifelerin de desteğiyle devam ettirilen tercüme çalışmaları sonucunda Grek hey'et-coğrafya ilminin ortaya koyduğu bilgilere ulaşıldı. Müslüman coğrafyacıların bilimsel anlayışı üzerinde büyük bir etki yaratacak olan Batlamyus'un *Geographike Hyphegesis* adlı eseri birçok kez Arapçaya tercüme edildi (Ak, 1998: 28-30).

Yer'in yedi iklime bölünmesi, daha önce sözü edildiği gibi Babil'den Mısır'a, Pers ve Hind'e, Helen dünyasına, buradan Orta Çağ Hristiyan Avrupa'sına ve nihayet İslam bilim çevrelerine çeviriler yoluyla taşınmıştır. Aslında Orta Çağ, Hristiyan ve İslam dünyası için farklı etkileri ve sonuçları olan bir çağdır. İlk Çağın sonları ve Orta Çağın başlarıyla birlikte Hristiyanlık yasak bir din olmaktan kurtulup yaygınlaşmaya başlamıştır. Ancak bu dinin inananları ve istisnasız tüm Avrupa, ikinci yüzyıldan itibaren bir kilise dogmatizmi içinde karanlıklara gömülmüş, olaylara bilimsel yaklaşım ve açıklamalar büyük ölçüde yasaklanmıştır. Doğuda ise VII. yüzyılda İslam'ın zuhuruyla birlikte bu dinin inanları için yaklaşık üç yüz yıl sürecek olan bir altın çağ başlamış, sosyal ve ekonomik yaşam canlanmıştır. Süreç içinde İslam bilim çevreleri farklı dillerde yazılmış eserleri tercüme ederek okumuş, öğrenmiş, etkilenmiş, eleştirmiş ve özgün eserleriyle mevcut bilimsel seviyeyi daha ileri seviyeye taşımışlardır. Bu anlamda IX. ve X. yüzyıllar İslam coğrafyacılığının klasik dönemini oluşturur.

İslâm altın çağında Müslüman coğrafyacıların çalışmaları daha çok mensubu oldukları ekollerin çizgisinde gerçekleşmiştir. İslâm coğrafyasının temellerinin atıldığı Abbâsîler döneminde IX. yüzyılın ortalarında Irak'ta tasvirî coğrafya okulu, X. yüzyılda da Orta Asya'da Belh coğrafya okulu ortaya çıktı. Özellikle Grek coğrafyasının etkisinde kalan bu okullara mensup coğrafyacılar, konu üzerinde rehberlik edecek düzeyde klasik eserler meydana getirdiler ve ekolleştirdiler. Bağdat'ta Halife Me'mûn'un (813-833) himayesinde çalışan Müslüman ilim insanları Grekçe eserlerden sağlanan coğrafi bilgileri tahkik ettiler. Bu çalışmaların sonucunda "es-Sûretü'l-Me'mûniyye" adını verdikleri bir dünya haritası çizdiler. Ancak bu harita günümüze kadar gelmemiştir. Daha sonra Hârizmî, Batlamyus'un *Geographia* kitabından elde ettiği bilgilere dayanarak bir dünya haritası çizdi ki bu harita da günümüze ulaşmamıştır. Yazar *Kitâbü Şûreti'l-arz* adlı eserinde Grek iklim bölgelerine uyan tarifler vermiştir. Hârizmî'nin bu haritası yeniden düzenlenerek yayımlandı. Genel ve tasvirî coğrafya üzerinde ilk defa sistematik olarak yazı yazarlar IX. yüzyılın ortalarında Irak Coğrafya Okulu mensuplarıdır. Bu okulun en önemli coğrafyacıları arasında

İbn Hurdâzbih, Ya'kûbî, Mes'ûdî, İbnü'l-Fakîh, İbn Rûste ve Kudâme b. Ca'fer el-Kâtib bulunmaktadır (Ahmad, 1993: 50-51).

Okulun kurucusu aslen Fars kökenli olan İbn Hurdâzbih'tir. Müellifin günümüze ulaşmayan enva (bir yıldızın doğuş ve batışı) üzerine bir çalışması ve Batlamyus'un *Geographia*'sının Arapça bir tercümesi vardı. Batlamyus'un eserinin mütercimi olarak İbn Hurdazbih'in Yer'in yedi iklime bölünmesi teorisinden habersiz değildi. Zira eserinde geçen "Kuzeydeki ve güneydeki bütün araziler toplam 7 iklimdir. Batlamyus'un kitabında ifade ettiğine göre, onun döneminde yeryüzündeki şehirlerin sayısı 4.200'dü." ifadesinden de bu teoriyi bildiği anlaşılmaktadır. Ancak, İbn Hurdazbih, teoriyi bilmesine rağmen eserinde kullanmamıştır. Irak coğrafya okulu temsilcilerinin ikincisi Yakubi'dir. Yakubi, İbn Hurdazbih gibi Batlamyus'un yedi iklimini bilmekle birlikte eserlerinde iklim zonlarını kullanmamıştır. *el-A'lâku'n-nefise* adlı eserin müellifi olan ve ekolün önemli temsilcileri arasında yer alan İbn Rûste, eserinde "Yedi İklim Bölgeleri ve Meşhur Kentleri" başlığı altında iklimlerin sınırlarıyla birlikte önemli kentlerini vermiş ancak Batlamyusçu geleneğe göre değil *kişver (bölge)* usulüne göre bir sıralamada bulunmuştur. Ekole mensup ve *Kitâbü'l Harâc*'ın müellifi olan Kudâme b. Cafer, eserinde Yer'in yedi iklime taksimini matematiki coğrafya konuları ve topografik bilgilerle birlikte ele almıştır. Yaptığı tasnif, yedi iklim teorisi ile uyuşmadığından yaşanabilir alanları altı iklim olarak göstermiştir. İbnü'l Fakih, *Kitâbü'l-Büldân*'ın müellifidir. Eserinde Yer'i birbirinden farklı ve birbirine kavuşmayan yedi iklime ayırmış, başladığı ve bittiği yerlerin en ve boyunu fersah cinsinden verirken buralarda yaşayan insanları karakter ve dış görünüş bakımından sınıflandırmıştır. Bu iklimler; Arap, Rum, Habeş, Hint, Türk, Çin ve Yecüc-Mecüc iklimleridir. Mesudi, *Mürûcû'z-Zeheb ve Maadi'n el Cevahir* (332/943) adlı eserin müellifidir. Eserinde ayrı bir başlık altında Batlamyus hakkında bilgiler vermiş ve yedi iklimi astrolojiyle de ilişkilendirerek izah etmiştir. Mesudi'nin iklimlere yer verdiği *et-Tenbih ve'l-işrâf* (344/955)'ta astronomi ve meteorolojiye dair bazı konuları ele alır ve yeryüzünün yedi iklimi hakkında bilgiler verir. Ancak bu bilgiler *Mürûcû'z-Zeheb ve Maadi'n el Cevahir*'deki bilgilerden biraz farklıdır. Buradan müellifin önceden yazdıklarında bir düzeltmeye gittiği anlaşılmaktadır (Ahmad, 1993: 50-51; Ağarı, 2006: 199).

İslam coğrafyacılığının klasik döneminin devam ettiği X. yüzyılın başlarında Belh coğrafya ekolü ortaya çıkmıştır **Ebu Zeyd el-Belhî**'nin coğrafya çalışmaları üzerine kurulan bu ekole mensup coğrafyacılar Batlamyusçu geleneği ve Irak ekolü coğrafyacılarının yazdıkları eserleri biliyorlardı ve kendi eserlerinde de yedi iklim anlayışına kendi tarzlarıyla yer verdiler. Belh Okulu (yer haritacılığı) coğrafyacıları daha çok İslam dünyasındaki halklar, ürünler ve adetler üzerinde çalışmalar yaptılar ve diğer inançlara mensup halklara ilgi göstermediler. Belh Okulu'nun haritaları boylamsal değil siyasi sınırlarla belirlenmekteydi. Bu haritalarda çeşitli menziller arasındaki mesafeler eşitlenmiştir. Haritalarda yalnızca dikey ve yatay çizgiler, doksan derecelik açılar, daire ve kavisler kullanılmış olup girinti ve çıkıntılar gibi coğrafi ayrıntılardan bulunmaz (Tas, 1999: 71). Ekole adını veren Belhî'nin neşrettiği bir eser mevcut değildir ya da günümüze ulaşmamıştır.

İstahri, X. yüzyılda (850-950 arası) yaşamış olan ve *Kitâb el-Mesâlik ve'l-Memâlik* adlı eserin müellifidir. "Yedi iklim" konusunu bilmekle birlikte iklim kelimesini İran'daki *kişver* kelimesiyle özdeş olan "idari bölge" anlamında kullanır. İstahri'ye göre yeryüzünün en kuzeyi ve en güneyi çok soğuk ve çok sıcaktır. Bu nedenle insanın yaşamasına uygun değildir. Yalnızca Çin ile Fas arasında kalan bölgeler meskündür. Ekvator, kuzey ve güney yarım küreyi birbirinden ayırır. Ekvatorun kuzeyinde yaşayan insanlar beyaz tenliyen, güneyinde yaşayan insanlar ise esmer tenlidir. Sıcak kesimlere yaklaşıldıkça tenler daha da koyulaşır (Tolmacheva, 2001: 203-205). Ekolün temsilcilerinden *Suretu'l Arz* adlı kapsamlı eserin müellifi İbn Havkal yazılarında yedi iklimden söz etmiş ancak "Kitabımı arzın şeklini, enlem ve boylam derecelerini, ülkelerin iklimlerini, yeryüzünün yerleşik olan ve olmayan kesimlerini, İslam beldelerini ve buralardaki şehirlerin ayrıntılarını anlatmak için yazdım. Bununla dünyanın yedi iklime taksim edilmesini kastetmiyorum." sözleriyle bunun Batlamyusçu geleneğin dışında bir tasnif olduğunu belirtmiş, haritalarında gösterdiği ülkelere iklim adını vermiş ve bunları 22 adet olarak belirtmiştir (Soucek, 2000: 73; Şeşen, 1999: 34-35; Ağarı, 2006: 211-212).

Belh okulunun en araştırmacı coğrafyacısı, aynı zamanda fıkıh âlimi olan Makdisî veya Mukaddesî'dir. Makdisî, başta fıkıh olmak üzere dinî ilimlerle uğraşanlar ve her grup insan için coğrafya bilimini gerekli bir ilim olarak kabul ediyordu. Bu daha çok İslâm ülkelerinden haberdar olmaları açısından da bir zorunluluktur. Kırklı yaşlarında *Aḥsenü't-tekâşim fî ma'rifeti'l-eḳālîm* adındaki coğrafî eserini yazdı. Eserinde İslâm ülkelerini altısı Arap ve sekizi Acem (Arap dışı) olmak üzere on dört iklime ayırmış ve iklimler hakkında yalnız coğrafî bilgiler vermekle kalmayıp aynı zamanda o iklimlerde yaşayan insanların sosyokültürel ve sosyoekonomik yönleri üzerinde de durmuştur. Makdisî kelime ve deyimlere özel mânalar vererek ilk defa Arapça'da bir coğrafya terminolojisi oluşturmuştur (Ahmad, 1999: 50-62).

4. Şerif el-İdrisi

Şerif el-İdrisi, İdrîsîler hânedanının kurucusu I. İdrîs'in soyundandır. İdrisilerin soyunun doğrudan Hz. Muhammed'den geldiği ileri sürülmüştür. Bu soyu, İslâm'ın peygamberine kadar götüren silsile ise Hz. Ali'nin evladı Hz. Hasan aracılığıyla Fas şeriflerinin bir kolunu meydana getiren İdrîs b. Abdullah'a dayanır. Şerif unvanı da bu soylu bağdan gelir. İdrisi'nin ailesi ise İdrîsi hanedanının (788-974) ve İdrisilerin İberyâ kolu olan Hammudilerin (MS 1016-1058) soyundan geliyordu. Hammudiler, Endülüs'te Emevî hânedanının zayıflamaya başladığı sırada ortaya çıkan ve mülûkü't-tavâifin adı verilen kırka yakın küçük devletçik arasında en önemlilerinden biri olarak yer almıştır. Şerif olmaları nedeniyle halifelik iddiasında bulunmuşlar ve kısa süreli de olsa hüküm sürmüşlerdir. Hammudi hanedanı bu kısa süre içinde Kurtuba (Cordoba) ve Malaga'yı yönetmiştir. Üç Hammudi meliki en-Nasır, el-Me'mun ve el-Mûte'li şeriflikleri ve Berberilerin desteğiyle hilafet iddia etmişler ancak bu unvanlarını sadece 8 yıl 7 ay taşıyabilmişlerdir. Daha sonra hüküm sürdükleri kentlerden iç karışıklıklar nedeniyle sürülmüşlerdir (Özdemir, 1999: 496-497; Razûk, 2000: 495-497).

İdrisi, çeşitli araştırmalara göre 493 (1100) yılında Sebte (Ceuta)'de doğmuştur. Öğrenimini Kurtuba'da tamamlamıştır (Şeşen, 2000: 493-495; Sezgin, 2008: 36-37; Tanrıku, 2017: 85-86). Ancak doğum yeri olan Sebte hala tartışılmaya devam etmektedir. Zira Diplomat ve Coğrafyacı Leo Africanus ya da Arapça adıyla Hasan el-Vezzan (1494-1554?); İdrisi'nin aslında Batı Sicilya kıyısındaki Madara'da doğduğunu iddia etmiştir. Bununla birlikte ölümünden yüzyıllar sonra kaynaklarda Arap olduğu ısrarla bildirilmesine rağmen adından bir Türk bilim insanı olduğu anlaşılan İzzeddîn Aybeg bin Abdillâh es-Safedî (764-1363)'nin *el-Vâfi bi'l-vefeyât* adlı tarih ve biyografi alanındaki eserinde İdrisi hakkında bilgiler mevcuttur. Abdillâh es-Safedî, İdrisi'nin babası Muhammed b. AbdAllah b. el-Ali İdrisi'nin XI. yüzyılın ikinci yarısında İspanya'daki siyasi çekişmeden dolayı Sicilya'ya sığındığını ve İdrisi'nin I. Roger'ın sarayında geleceğin kralı olacak olan oğul Roger ile birlikte büyüdüklerini ve yetiştirildiklerini belirtir (Durmuş, 2008: 447-450). Hatta Annliese Nef ve Allaoua Amara gibi müellifler de İdrisi'nin gerçekten İtalya'da doğmuş olabileceğini öne sürmektedirler (Nef ve Amara, 2001: 121-127).

İdrisi'nin hayatıyla ilgili yaşadığı döneme ait hiçbir kayıt sözü edildiği gibi günümüze ulaşmamıştır. Bizzat kendisi dahi kendi eserlerinde hayatı hakkında çok az şey açıklamıştır. Safedî'nin *el-Vâfi bi'l-vefeyât*'ta verdiği bilgiler esas olarak dönemin tarihsel kayıtlarına sadık olduğu ve İdrisi'nin kendisi hakkında ortaya koyduğu çok az bilgiyle çelişmediği için kabul edilir değerdedir. Dahası, es-Safedî eserinde İdrisi'nin yanı sıra ailesinin diğer üyeleri ve Kral II. Roger hakkında da ayrı bölümlerde bilgiler sunmuştur. Safedî, İdrisi'yi, Roger'ın sarayının yeni ve önemli bir üyesi yapmak için gayret gösterdiği, hızlı öğrenen ve peygamberin soyundan gelen bir adam olarak anlatmıştır. Kral II. Roger ise, büyüdüğü kentin kozmopolit yapısı ve Arapça konuşan nüfusun yoğunluğu yanında Endülüs ve Kordoba dâhil Palermo'da da İslâm bilim ve kültür seviyesinin yüksek olduğu bir ortamda doğmuş ve büyümüştür. Safedî'den Bottom'un naklettiğine göre Roger'in İdrisi'nin Palermo'ya gelişinin koşullarını anlattığı bölümde şöyle söylemektedir;

Roger, Frenkların Kralı, Sicilya Lordu... Felsefe biliminin (ehl-i ulum el-falsafiya) insanların aşığıydı ve "Nüzhetü'l-müştâk fi'htirâkı'l-âfâk" kitabının yazarı el-Şerif el-İdrisi'yi yeryüzünün görüntüsünün şekli üzerinde bir şeyler oluşturmak için çağıran oydu. İdrisi saraya geldiğinde kral misafirini şerefle karşıladı ve onu yüceltmek için her türlü çabayı gösterdi. İdrisî, kraldan yapmayı tasarladığı küreyi inşa etmek için metal istedi. Kral Rocer, 400.000 dirhem (1480 kg) ağırlığında gümüş getirtti ve İdrisi, gümüşle gök küresine

(eflâk) benzer küreler yaptı. Onları özel bir şekilde düzenleyerek üst üste monte etti. Bunun üzerine kral ondan kendisine yakın bir yere yerleşmesi için ricada bulundu. Onu ikna etmek isteyen kral: "Sen halifeler kapısından (beyt-ül-hilafe), eğer Müslümanlar arasında olsaydın onların kralları seni öldürmeye çalışırdı ve eğer benimle kalırsan, hayatın için hiçbir şeyden korkun olmayacak" dedi. İdrisi, kralın bu teklifini kabul etti ve kral onun için krallara layık bir gelir sağlamayı güvence altına aldı. Bir katıra binmiş olarak kralın yanına giderdi. O gelince kral tahtından iner ve beraber otururlardı (Brotton, 2012: 70-71).

Döneminin aynı zamanda bir seyyahı olan İdrisi, on altı yaşındayken seyahat etmeye başlamıştır. Önce Küçük Asya'yı ziyaret etmiş, ardından Fransa'nın güney kıyılarını gezmiş ve buradan İngiltere'ye gitmiştir. İspanya ve Kuzey Afrika'da çıktığı uzun seyahatlerden sonra 1138 yılında Sicilya'nın Norman Kralı II. Roger (1130-1154)'in ya davetine uyan bir misafir ya da sadece bir seyyah olarak Palermo'ya gelmiştir. Yaşamının sonraki bölümlerini bu kentte geçirmiş ve 1165 yılında burada 65 yaşında yaşamını kaybetmiştir.

5. İbn Haldun

Adı, Abdurrahman bin Muhammed bin Haldun Hadrami ya da en bilinen şekliyle ve kısaca İbn Haldun'dur. İbn Haldun, 1 Ramazan 732'de Tunus'ta doğdu (27 Mayıs 1332). Mukaddime'de kullandığı el-Hadrami nispesi, Yemen'de atalarının yurdu olan Hadramut'tan türetilen etnik mezhebi bir addır. Daha sonra Abd-ar-Rahman olan adına Mısır'da yaşadığı dönemde Memluk Sultanı Berkuk tarafından tüm adlarına Veliyyüddin yani "Dinin Koruyucusu" eklenecektir. "İbn Haldun'a göre, atalarının kökleri Yemen'deki Hadramut'tadır. O, aynı zamanda İbn Hazm'ın *Cemheretü ensâbi'l-Arab* adlı kitabında aktardığı üzere, başka bir şecere vasıtasıyla soyunun izini en eski Yemen kabilelerinden birine mensup olan Sahabe Vâil bin Hucr'a kadar sürmüştür. İbn-i Haldun da otobiyografisinde "ve bizim ecdadımız Hadramutlu Yemen Araplarından Arapların en tanınmış en saygınlarından olan Vail bin Hacer'den gelmektedir" der. Bu soy kütükleri onun Arap kökenine işaret ediyor olmakla birlikte bazı araştırmacılar raporların yapıldığı tarihteki siyasi iklim nedeniyle bu raporların gerçekliğini şüpheli görmektedirler (İbn Khaldun, 1377: 825). Vâil bin Hucr'a mensup aileden Endülüs'e ilk gelen Hâlid b. Osman b. Hânî'dir. Hâlid ed-Dâhil olarak da bilinen Hâlid'in ismi Endülüs'te âdet olduğu üzere saygı ifadesi olarak "Haldûn" şeklinde söylenmeye başlanmış, onun soyundan gelenler de Benî Haldûn diye tanınmıştır (İbn Khaldun, 1861: 825; Uludağ, 1999: 8-12; el-Ubûdî, 1999: 12-14).

İbn Haldun, iyi bir eğitim almıştır. Eğitimi ve hocalarının kişilikleri hakkında eserinde orantısız miktarda bilgi mevcuttur. Bu durum geleneksel İslam biyografik pratiğiyle uyumludur. Çünkü hukuk ve din bilginlerinin yetkinlikleriyle ilgili kesin veriler bir bilim insanı için büyük önem arz ediyordu. İbn Haldun'un otobiyografisinde, hocalarının Endülüs kökenine ya da İspanya ile olan yakın bağlantılarına yapılan atıflar düzenli olarak gerçekleşir. Aralarında çok azı bu kategoriye girmez. Müellifin erken dönem eğitimi alışılmış çizgileri takip etti. Muhammed b. Sa'd b. Defin rehberliğinde Kuran'ı ve Kuran ilimlerini inceledi. Babasıyla birlikte Muhammed b. el-Arabi el-Hasa'iri, Muhammed b. kül Şevvaş az-Zarzali, Ahmed b. el-Kassar ve Muhammed b. Bahr gibi âlimlerden Arapça öğrendi. Ayrıca Muhammed b. Bahr, İbn Haldun'a şiir konusunda dersler verdi. Bu sayede İbn Haldun'un Mukaddime'nin son bölümlerindeki şiir tartışmasında çok belirgin olan olağandışı şiir anlayışının tohumları ekildi. Ayrıca Muhammed b. Süleyman es-Sattî, Ahmed ez-Zevâvî, Muhammed b. İbrâhim el-Âbilî, Ebû'l-Kâsım İbn Rıdvân, Ebû Muhammed Abdülmüheymin el-Hadramî gibi âlimlerden faydalanan İbn Haldûn, Abdülmüheymin'den hadis ve siyer, Zevâvî'den kıraat, Sattî'den fıkıh, Âbilî'den fıkıh usulü, kelâm, mantık, tarih, felsefe ve matematik dersleri aldı. Fahreddin er-Râzî'nin kelâm ilmindeki usulünü öğrendi. İbn Haldun'un tarihçiliği üzerinde önemli etkisi olan ve dört yıl süreyle kendisini bu alanda eğiten el-Abili daha sonra Tunus'tan ayrıldı. Bu olay, İbn Haldun'un memleketini terk etmesinin sebeplerinden biriydi (İbn Khaldun, 1377: 831; Uludağ, 1999: 8-12; el-Ubûdî, 1999: 12-14). Hayatının en belirleyici yılları olan 15-25 yaş arası dönem, Kuzeybatı Afrika tarihinde olağanüstü bir kargaşa dönemi idi. 1347'den 1357'ye kadar olan bu dönem İbn Haldun'un geleceği açısından büyük bir öneme sahipti (İbn Khaldun, 1377: 830-831).

1382'de elli yaşında bir bilim insanı ve tecrübeli bir devlet adamı olan İbn Haldun, Fas'ı terk etti. Artık Kuzey Afrika'ya asla geri dönmeyecekti. İbn Haldun'un daha sonraki yılları için, Mameluke Mısır'ın gelişen edebi yaşamına katıldığı zaman, biyografik kaynaklar daha çeşitli hale geldi. Müellifin biyografileri öğrencileri ve hayranları tarafından ele alınırken; dönemin biyografik tarihini yazan düşmanları da onu görmezden gelemeydi. Özellikle ikincilerin biyografileri müellifin kişiliğine başka bir bakış açısı sunmakta ve ifadelerinin çekincelerle ele alınması gerekse de, bunu daha iyi anlamamıza yardımcı olmaktadır. İbn Haldun'un biyografisi için başka önemli bir kaynak da kendi eseri olan *Mukaddime*'dir. Eser genel ve bilimsel bir yaklaşımla değil, daha çok kişisel bir üslupla yazılmıştır. Orta Çağ eserlerinin çoğunda olduğu gibi *Mukaddime* de müellifin kendi kişisel felsefesi ve zihninin işleyişine ilişkin bir içgörü sağlar (İbn Khaldun, 1861: 825). Bu nedenle geniş biyografisinde olaylar karşısında eksi ve artı yönde çelişkili yaklaşımları görülebilir.

İbn Haldun'un hayatının ilk yirmi yılını Tunus'ta, yirmi altı yılını Cezayir, Fas ve Endülü's'te, dört yılını yine Tunus'ta, son yirmi dört yılını da Kahire'de geçirmiştir. Dile getirildiği üzere iyi bir eğitim görmüş, küçük yaştan itibaren ilim ve fikir hayatına ilgi duymuş, ancak siyasetin cazibesinden kurtulamamıştır. Devletin en üst kademelerinde bulunma hırsı takibata uğramasına, sürgün ve hapsedilmesine sebep olmuş, bazen isteyerek bazen de zorunlu olarak birtakım komploların içinde yer almıştır.² Sıkıntılı bazı dönemleri olmakla birlikte genellikle saray ve konaklarda refah içinde itibarlı bir hayat sürmüştür. Merînî, Hafsî ve Abdülvâdî hânedanlarının yönetiminde bazan sultan ve emîrlere kadar etkili olmuş, iktidarların el değiştirmesinde önemli roller oynamış, bu özelliğiyle hem desteğine ihtiyaç duyulan hem muhalefetinden korkulan bir kişi durumuna gelmiştir. Diğer taraftan sık sık kabileler arasında dolaşarak bedevî kabile hayatını yakından tanımış, fırsat buldukça da ilim ve öğretimle meşgul olmuştur. Ünlü *Mukaddime*'sini böyle bir bilgi ve deney birikimiyle kaleme almıştır. İbn Haldun Mısır'da iken *el-İber* üzerindeki çalışmalarına devam etti. Doğu'daki kavimlerin ve hânedanların tarihlerini de ekleyerek eseri genel bir tarih haline getirdi. *Mukaddime* diye bilinen birinci kitabına birtakım ilâvelerde bulundu ve düzeltmeler yaptı. "et-Ta'rif bi'bni Haldun mü'ellifi hâze'l-kitâb" adıyla düzenlediği otobiyografisini *el-İber*'in sonuna ekledi ve son şeklini verdiği nüshayı Fas'ta Câmiu'l-Karaviyyîn Kütüphanesi'ne vakfedilmek üzere Sultan Ebû Fâris Abdülazîz b. Hasan'a gönderdi. *el-İber*'in ve *Mukaddime*'nin Tunus nüshasından farklı olan bu nüshası "en-nüşatü'l-Fârisiyye" diye bilinmektedir. İbn Haldun Kahire'de müderrislik, kadılık, şeyhlik, ilim heyeti başkanlığı gibi farklı makamlarda bulundu. Bu görevlerden zaman zaman azledildi. 803-808 (1401-1406) yılları arasında azledilme ve tekrar göreve dönme biçiminde dört defa daha kadılık makamına getirildi. Bu görevi yürütürken 26 Ramazan 808'de (17 Mart 1406) vefat etti ve Bâbünnasr karşısındaki Sûfiye Kabristanı'na defnedildi. Bugün kabrinin yeri tam olarak bilinmemektedir (Uludağ, 1996: 8-12).

6. Şerif el-İdrisi'de Yedi İklim

İdrisi 1138 yılında Sicilya'nın başkenti Palermo'ya yerleştiğinde, Kral II. Roger, coğrafi projeleriyle ilgili niyetlerini açıkça belirtti. Ona; "Ülkelerin hikâyelerini kitaplar aracılığıyla değil, doğrudan gözlem yoluyla araştırmak istiyorum" dedi ve el-İdrisi'yi Kitab Nüzhetü'l-müşâtâk'ı yazması için görevlendirdi. Birlikte, bilge, akıllı ve işinin ehli insanları seçtiler. Roger onları doğu, batı, güney ve kuzey ülkelerine gönderdi ve kendi gözleriyle gördüklerini istişare yaparak çizimleri için yanlarına haritacılar verdi. Onlara araştırmalarını ve bilinmeye değer şeyleri kavramalarını ve yazmalarını emretti. Onlardan herhangi biri bir şekil veya harita ile geri gelirse, o zaman el-İdrisî istediğini tamamlayınca kadar onu kaydedirdi. Bütün bu bilgileri bir kompozisyon halinde topladı ve bu, Şerif el-İdrisî'nin Nüzhetü'l-müşâtâk kitabına dönüştü (es-Safedi, 1982: 93).

Kral, İdrisi ve diğer coğrafyacılar topladıkları coğrafya eserlerini uzun uzun inceledikten sonra, tutarsızlıklar ve eksikliklerle dolu olduklarını gözlemlediler. Bunun üzerine özgün araştırmalara başvurmaya karar verdiler. Sicilya'nın işlek ve kozmopolit limanları böyle bir soruşturma için ideal bir

² Bkz. İbn Khaldun, AbdArRahman bin Muhammed. (1377), *The Muqaddimah*. (Translated by Franz Rosenthal, 1967). Published by Princeton University Press, New Jersey.; İbn Haldun, (2007), *Mukaddime I*, (Hazırlayan: Süleyman Uludağ), Dergâh Yayınları, İstanbul.; Tanrıku, M. (2022). İbn Haldun'da İklim, Irk ve İnsan Karakterine Dair. SBedergi, 2022; 6 (11), 384-419.

olanak sağladı. Palermo, Messina, Catania veya Serakuz'a yanan her geminin mürettebatı ve yolcuları ziyaret ettikleri yerler sorgulanmadan bırakılmadı. Yıllarca süren bu uygulamadan kurtulan gemi neredeyse hiç olmadı. Komisyonun ajanları limanlara dağıldılar ve özellikle egzotik bir bölgeyi ziyaret etmiş bir gezgin bulurlarsa, Palermo'daki saraya el-İdrisi tarafından hatta Kral Roger tarafından sorgulanmak üzere götürüldüler ve onlara; ülkenin iklimi, nehirleri ve gölleri, dağları, kıyı yapıları, toprağı neydi ve nasıldı? Yolları, binaları, anıtları, mahsulleri, el sanatları, ithalatı, ihracatı ve harikaları nelerdi? Sonunda kültürü, dini, gelenekleri ve dili neydi? Gibi sorular soruldu. Ayrıca, bilginin eksik olduğu bölgelere bilimsel seferler yapıldı. Ressamlar ve haritacılar bu seferlere eşlik etti, böylece ülkelerin görsel bir kaydı yapılabilirdi. Bu araştırma sırasında el-İdrisi ve Roger, yolcuların üzerinde anlaştıkları gerçekleri koruyarak ve çelişkili bilgileri ortadan kaldırarak verileri karşılaştırdılar. Materyal toplama ve değerlendirme süreci 15 yıl sürdü; bu süre zarfında, İdrisi'ye göre, "kral coğrafyacılarla kişisel olarak görüşmemekte, astronomik koordinatları, tabloları ve güzergâhları incelemekte, kitaplara ve farklı görüşlerin geçerli olup olmadığına bakmaktaydı." Ancak son olarak 15 yıllık uzun coğrafi çalışma bitmiş ve harita yapımına başlanmıştır. İlk olarak, el-İdrisi'nin yönetiminde, çizim tahtası üzerinde bir çalışma kopyası üretildi, önceden hazırlanmış olan tablolardaki bilgiler takip edilerek pusulalar yardımıyla haritaya yerleştirildi. Sonra neredeyse 80 inç çapında harika bir disk ve 400 kilodan daha ağır olan gümüş, kolay şekillendirilebildiği, kalıcı olması için seçildi ve inşa edildi. İdrisi, diskin sadece dünyanın şeklini sembolize ettiğini açıkladı. İdrisi'ye (1970: 7-8) göre; "Dünya bir küre gibi yuvarlak ve sular ona uymakta ve herhangi bir değişikliğe uğramadan üzerinde doğal denge içinde korunmaktaydı. Bir yumurtadaki yumurta sarısı gibi uzayda sabit durumdaydı. Hava onu her taraftan çevreliyordu... Tüm canlılar dünya yüzeyinde kararludur, hava ışığı çeker, Yer ağırdır, mknatis gibi demiri çeker." diyordu.

Diskte, İdrisi'nin kendi hesabına göre, yaşanabilir dünyanın yedi ikliminin sınırlarını işaret eden "usta işçiler tarafından" çizgiler, Batlamyus'un doğuya ve batıya doğru uzattığı ve Kuzey Kutbu'ndan Ekvator'a kadar enlemle sınırlanan keyfi bölünmelerle kesildi. Ekvatorun güneyinde, keşfedilmemiş bir ılıman bölgenin, bilinen kuzeyden geçilemez ölümcül bir sıcak alanla ayrıldığı düşünülüyordu. el-İdrisi'nin hazırladığı kabataslağın ardından gümüşçüler ülkelerin, okyanusların, nehirlerin, körfezlerin, yarımadaların ve adaların ana hatlarını planisfere aktardılar (World Maps of al-Idrisi, <http://www.myoldmaps.com/>).

İdrisi'nin bu haritaları nasıl yaptığına, kaynaklarına ve bütün çalışmalarının coğrafya tarihi açısından önemine ilişkin sorulan soru çoktandır tartışılmakta ve bir hayli farklı şekilde yanıtlanmaktadır. Burada da bazıları ele alındığı gibi haritaların nasıl oluşturulduğuna ilişkin sorunun tartışılmasında, hemen hemen sürekli olarak şu varsayımdan hareket edilmiştir: el-İdrisi, Batlamyus'un dünya haritasını model olarak önünde bulundurmuş olmalıdır. Oysa Sezgin'e göre bu olanaklı değildir. Zira Sezgin (2008), 1980'lerin sonlarında bulunmuş olan, Halife el-Me'mun (198-218/813-833) coğrafyacıları tarafından yapılmış dünya haritası ve parça haritaların bu tartışmalar sırasında göz önüne alınmasının mümkün olmadığını belirtmekte (37-38) ve muhtemel kaynaklar hakkında şöyle söylemektedir:

Aslında harita çizimine bir girişten ibaret olan Batlamyus Coğrafyası, çok büyük bir ihtimalle hiçbir harita içermemekteydi. Batlamyus'a atfedilen haritalar XIII. yüzyıldan XIV. yüzyıla geçiş döneminde Bizanslı Maximos Planudes tarafından, Batlamyus'un kitabındaki koordinatlar temel alınarak ve muhtemelen el-Me'mun coğrafyacılarının dünya haritasından istifade edilerek kazanıldı. Bugün biz, el-İdrisi'nin, el-Me'mun haritalarını model olarak göz önünde bulundurduğunu ispat edebiliriz. Enlem-boylam ağının ortadan kaldırılması ve yerine sehven yedi iklimi gösteren eşit aralıklı paralellerin konulması gibi göze çarpan bazı hatalar ve sapmalar bir yana bırakılırsa, el-İdrisi'nin haritası, öncüsü olan dünya haritasını birçok açıdan aşmaktadır. Örneğin, Avrupa, özellikle Akdeniz bölgesi nispeten daha iyi gösterilmiş, Kuzeydoğu Asya tamamen yeniden şekillendirilmiş ve Orta Asya da gölleri ve ırmaklarıyla daha gelişmiş düzeyde ortaya konulmuştur. Bunun ardından şöyle bir soru belirir: Aslında yerinde yürütülmesi ve nesiller boyu devam etmesi gereken bir çalışmayı kaçınılmaz kılan bir haritayı nasıl olur da bir coğrafyacı Sicilya'da oturduğu

yerden gerçekleştirebilmiştir? Ben, böyle bir çalışmanın sonucunun (haritalar da içeren) kitap olarak el-İdrisi'ye gerçekten ulaşmış bulunduğuna inanıyorum. Bu kitap Hanaḥ (Gagan veya Canaḥ) b. Ḥaḥan el-Kimaki isimli birisi tarafından kaleme alınmıştır ve el-İdrisi bu eseri kendi kaynaklarından biri olarak zikretmektedir. Görüldüğü kadarıyla Kimek Türklerinden bir hükümdarın coğrafi-kartografik eseri olan bu kitap, Arap-İslam kartografi geleneği içerisinde oluşmuş bulunan “haritası yapılacak yerde uzun süreli veri toplama” yöntemini esas almıştır. el-İdrisi'deki Kuzey ve Kuzeydoğu Asya sunumu, el-Me'mun coğrafyacılarınıninkine nispetle oldukça yenidir –tabî ki sözde Batlamyus haritalarını burada dile getirmeye bile gerek yok ve XVIII. yüzyıla kadar Avrupa'da çizilmiş dünya haritalarının çoğunda bu şekil görülmektedir. Bildiğimiz kadarıyla şimdiye kadar hiçbir coğrafya tarihçisi, Avrupa haritalarındaki bu Asya formunun nereden geldiği sorusunu sormamıştır. Kanaatimce el-İdrisi'nin dünya haritası, yetersizliklerine rağmen, el-Me'mun haritasının, Arap-İslam kültür çevresinde ortaya çıkışından beri kartografinin geçirmiş olduğu gelişimi takip etmemize olanak tanımaktadır (Sezgin, 2008: 37-38).

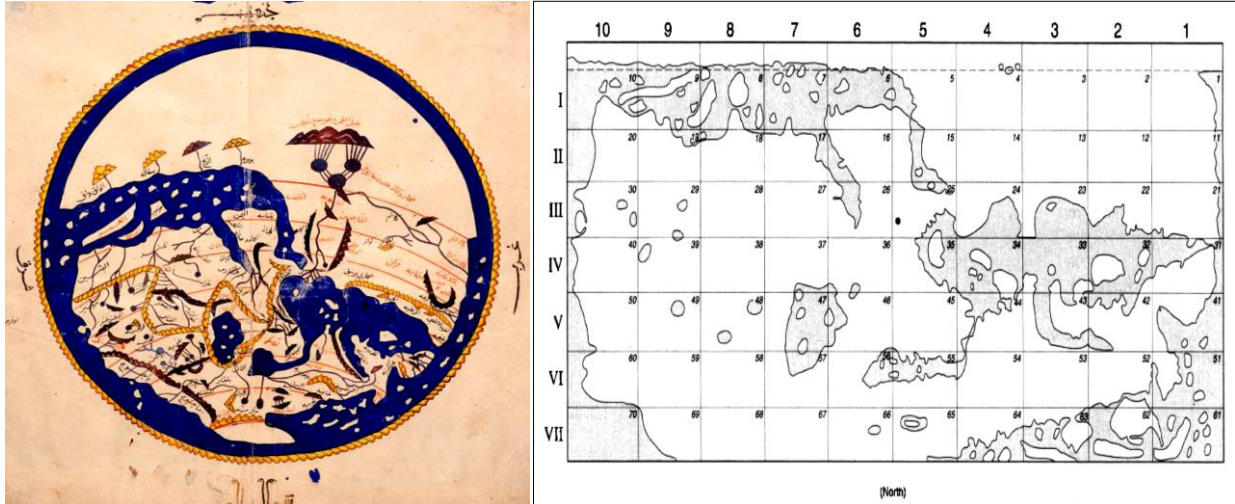
Nüzhetü'l-müştâk'ın kaynaklarının belki de en sonuncusu İslam'ın kutsal kitabı Kuran'dır. Arap coğrafyacılar, erken Helenistik dönem ve daha sonra Batlamyus'tan ödünç aldıkları iklim anlayışını kendi özgün yaklaşımlarıyla haritalarında gösterdiler. Arap haritacılarının en ünlüsü İdrisi de 1154'te çizdiği haritasında yedi iklimi kullandı. Bagrow'a göre bu yediye bölünme, yedi rakamının gizemli olduğu düşünüldüğünden sembolik bir anlam kazandı ve Araplar tarafından çok sevildi (Bagrow, 1964: 311). İslam bilim çevrelerine Helenistik dönem eserlerinin çevirileriyle ulaşan Yer'in yedi iklime bölünmesi fikri, Kuran'da Bakara (29), İsra (44), Mü'minun (17-86), Fussilet (12), Talak (12), Mülk 3, Nuh (15), Nebe (12) gibi sekiz sure ve dokuz ayette, gök ve yerin yedi kat olarak uyum içinde yaratıldığından söz edilmesi³ nedeniyle neredeyse tereddütsüz kabul görmüş ve uygulanmıştır. İslâm coğrafyasının zirveye çıktığı döneme atfen el-İdrisi'nin dünya haritası da benzer bir kabulle çizilmiştir. Ayrıca Nüzhetü'l-müştâk'ta yer alan yetmiş haritadan her biri mensup olduğu yedi iklimin onda birine karşılık gelmektedir; böylece Batlamyus'a göre meskûn olan dünyanın İslam anlayışına göre tam bir haritası oluşturulabilmiştir (Ak, 1998: 28-30).

1154'te, eserin bitimine birkaç hafta kala II. Roger öldü. Haritalarla birlikte eserin elyazmaları Latince ve Arapça olarak tamamlandı. II. Roger, bu kitabın adının Nüzhetü'l-müştâk fi'htirâkı'l-âfâk olmasını istemişti. Ancak İdrisi, Arapça *Kitab al Rudjar*, diğer bir adlandırmayla *The Book of Roger (Roger'in Kitabı)*, haritaya ise *Tabula Rogeriana* adını verdi. Kitaba, 71 harita eşlik ediyordu. Bu haritalardan biri dünya haritasıydı. Diğerleri ise her biri yedi iklimi temsil eden 10 bölümün 70 bölgesel güzergâh haritasından oluşuyordu (Şekil 4-5). Büyük gümüş planisfere eşlik eden kitap, dikkat çekiciydi çünkü bu risalenin planı basit bir biçimde şöyleydi: Bir küre olarak çevresini 22.900 mil olarak hesaplanan Dünya'nın kısa bir açıklamasından sonra bu kürenin dile getirildiği gibi yumurtadaki yumurta sarısı gibi iklimler, denizler ve körfezleriyle birlikte uzayda sabit kaldığı sonucuna varıldı. İdrisi, dünya yüzeyinin bölgelerini uzun ve ayrıntılı bir şekilde anlatmaktadır. Yedi iklimi sırayla ele alır ve her iklimi on uzunlamasına bölüme böler. Böylece yetmiş bölüm belirlenmiş ve her bölümü ayrı ayrı gösteren bir harita ile ayrıntılı olarak açıklanmıştır. Bir araya getirildiğinde, bu haritalar Batlamyus tasarımına benzer dikdörtgen bir dünya haritası oluşturur (?). Roger'in Kitabı, Orta Çağda üretilen ilk *genel coğrafya kitabı* ve dünyanın en ayrıntılı tanımıydı. Eser, Batlamyus'un ana meridyenindeki ilk iklimin ilk bölümü olan Kanarya Adalarından başlayarak, yaşanabilir dünyayı sistematik bir biçimde tanımlayan muazzam bir görev üstlendi. el-İdrisi yaptığı haritaları farklı bir şekilde tanımlamıştır. Bilinen dünyanın uzanımını boylam itibarıyla 160° olarak düşünmüş ve bölgeyi, her biri 16° genişlikte on kısma bölmüştür (Şekil 1-2). Enlem itibarıyla ise, bilinen dünyayı en uzun günün uzunluğuyla belirlenen yedi “iklim”e ayırmıştır. Her bölüme genel bir bölge açıklaması ile başlanmakta, daha sonra önemli kentlerin bir listesi, kentler arasındaki mesafelerle her kentin ayrıntılı bir açıklaması verilmektedir; “Fez'den Ceuta'ya, Cebelitarık Boğazı'ndan, kuzeye doğru yedi gün. Fez'den Tlemcen'e, bu güzergâhı takip eden dokuz gün: Fez'den Büyük Sebou Nehri'ne doğru dönün.” Gibi (Tas, 1999: 71).

³ Bkz. Kur'an

Haritada bildirilen yer adları şöyledir: 1) Atlantik, Fas, Senegal, Moritanya 2) Mali, Gana, Nijer 3) Mali, Gana 4) Nubia (Mısır, Nijer), Habeşistan, Mısır 5) Habeşistan 6) Somali, Yemen 7) Hint Okyanusu, Kenya, Tanzanya 8) Mozambik, Sri Lanka 9) Mozambik, Madagaskar, Sumatra 10) Çin denizi, Hindistan 11) Sahra 12) Gb. Libya, Çad 13) Kuvar Vahası, Gb. Libya 14) Gd. Mısır Vahaları 15) Kızıldeniz, Mekke, Medine 16) İran Körfezi, Umman 17) Belucistan, Sind, Doğu İran 18) Hindistan 19) Hindistan, Çin 20) Çin 21) Okyanusun kuşattığı Sahra, Fas 22) Cezayir, Tunus, Libya 23) Doğu Libya 24) Mısır, Nil Nehri 25) Kızıldeniz, Arabistan Damskus (Şam), Antakya 26) Bahreyn, Umman, Irak 27) Gd. İran 28) Özbekistan, Türkmenistan 29) Tibet, Tonguz 30) Çin 31) Fas, İspanya 32) Sardinya, Korsika, Sicilya 33) Kalabria, Korfu, Kefalonya 34) Ege Adaları, Mora 35) Rodos, Kıbrıs, Suriye 36) Ermenistan, Azerbaycan, Irak, İran 37) İran 38) Orta Asya 39) Orta Asya 40) Orta Asya 41) Kuzey Endülüs, Gaskonya 42) Burgonya (Fransa) 43) İtalya, Adriyatik 44) Romanya, Marmara Denizi 45) Anadolu 46) Ermenistan, Azerbaycan 47) Hazar Denizi 48) Hazar Denizi 49) Hazar Denizi 50) Gog-Mogog (Yecüc-Mecüc) 51) Britanya 52) Fransa, Almanya, İngiltere 53) Bohemya, Macaristan, Polonya, Romanya 54) Makedonya, Rusya 55) Karadeniz, Rusya 56) Bulgaristan 57) Hazar Denizi 58) Gog-Mogog 59) Kıpçak Ülkesi, Türk Ülkesi, Gog-Mogog 60) Gog-Mogog 61) Atlantik, Yerleşilmemiş Atlantik adaları 62) İngiltere, İskoçya, İrlanda 63) Polonya, İsveç, Finlandiya 64) Rusya, Finlandiya 65) Kuzey Rusya 66) Bulgaristan 67) Hazar Denizi 68) Bilād Kufra (?) 69) Gog-Mogog 70) Gog-Mogog ve mücavir alanları (Şekil1-2).

Şekil 1-2: Nüzhetü'l-müşâtâk'taki Dünya Haritası, İklimler ve Bölge Haritaların İndeksleri

Kaynak: World Maps of al-Idrisi, <http://www.myoldmaps.com/>

Arapça yazılmış harita, Avrasya kıtasının bütününe kapsamakla birlikte Afrika kıtasının yalnızca kuzey kısmını göstermektedir. Harita aslında kuzey altta olacak biçimde yönlendirilmiştir. Hazırlanışını takip eden üç yüzyıl boyunca en doğru dünya haritası olarak kabul edilmiştir. II. Roger dünya haritasını altı ayak çapında (182. 88 cm) gümüş bir disk üzerine çizdirdi. Gümüş, farklı kaynaklarda farklı değerler verilmekle birlikte yaklaşık olarak 400-450 kilo ağırlığındaydı. İdrisi'nin eserleri arasında yer alan Nüzhetü'l-müşâtâk fi'htirâkı'l-âfâk kendi zamanının coğrafi ve sosyolojik bilgisinin bir özeti kadar üzerindeki yetmiş harita ile kendi seyahatlerinde derledikleriyle birlikte sonradan derlenen dokümanların açıklamalarını da içeriyordu. Kharitat al-'alam al-ma'mour min al-ard (Arz'ın mamur bölgelerinin haritası) üzerinde dünyayı yedi bölgeye ayırdı. İlk zon ekvator'dan 23 derece enlemine kadar uzanıyordu. Bu zonun güneyinde aşırı sıcaklar nedeniyle insan yaşamına uygun olmayan bir torrid (sıcak) zon yer alıyordu. En kuzeydeki yedinci zon 54 ila 63 derece arasında olan bölge oluşturuyordu. Bu zon soğuk ve kar nedeniyle yaşanmaz bir frigide (soğuk) zon takip ediyordu. Bir ve yedinci zonlar arasında insan yaşamını ve uygarlığı destekleyen temperate (ılıman) zonlar bulunmaktaydı. İliman zonlar arasında en uygun zonlar ise üç, dört ve beşinci zonlardı.

İdrisi, Asya'nın, Avrupa'nın ve Afrika'nın üç eski bölümünü yeniden adlandırdı. Daha sonra bunların her birini sistematik olarak tanımladı, bölgelerini, illerini ve sınırlarını listeledi ve çevresindeki denizler ve

topraklarla ilişkisini açıkladı. İdrisi'nin yaşadığı dönemin yaygın bir biçimde kabul görmüş Avrupa haritaları daha çok T-O varyantı haritalardı. Bu haritalarda Yer, Akdeniz ile birlikte Nil ve Don (Tanais) nehirleri tarafından üç ayrı kıtaya bölünmüş olarak tasvir ediliyordu. Üç tarafı okyanusla çevrili olan Asya, batıda Avrupa ile temas halindeydi. Harita doğuya dönüktü. Bu şekilde, diğer iki kıtadan iki kat kadar büyük olan bu kıta haritanın üst tarafında yer alıyordu. Bu doğu oryantasyonu çoğu Orta Çağ atlasının ortak özelliği durumundaydı. Avrupa kuzeyde Don nehri ile başlamakta ve güneyde Akdeniz'de sona ermekte, Afrika ise İskenderiye'den başlamakta ve batıda okyanusa kadar uzanmaktaydı. II. Roger, eğer Latin kökenli ya da Romen dillerinden herhangi birini konuşan bilim insanlarından böyle bir coğrafya eseri talep etseydi, muhtemelen T-O tasarınına sahip bir eserle ya da buna yakın bir varyasyonla karşılaşabilirdi. Fakat el-İdrisi bunların hiçbirini Nüzhetü'l-müştâk'ta uygulamadı. Gerçekten de, Asya ve Avrupa kelimeleri eserde hiç yer almaz. Yalnızca İfrikiye adı yer alır ki bu da Tunus, Cezayir ve Libya'nın Akdeniz kıyı kesimini kapsayan Kuzey Afrika'nın bir bölümünü ifade eder. İdrisi, Batı düşüncesinde mitolojiyle desteklenen ve kuvvetli bir yer edinen üç kıta modelini benimsememiş ve kullanmamıştır. Bu da el-İdrisi'nin eserini oluşturduğu ortam düşünüldüğünde eserdeki önemli yeniliklerden biridir (Ledger, 2016: 95). Yer'in üç kıtaya bölünme yaklaşımını reddeden İdrisi, bir Müslüman coğrafyacı olarak seleflerinden de çok iyi bildiği Batlamyus'un yedi iklimini eserinde uygulamaya karar verdi. Bunun için Nüzhetü'l-müştâk'ta şöyle söylüyordu; "*Alimler, Dünya'nın bu meskun mahallerini, her biri batıdan doğuya, ekvatora paralel uzanan yedi iklime böldüler. Bu iklimler, doğal çizgiler değil, astronomi biliminde işaretlenmiş ve bulunan hayali çizgilerdir* (İdrisi, 1970: 9)."

7. İbn Haldun'da Yedi İklim

İbn Haldun; coğrafya, iklim ve ırkların ortaya çıkışıyla ilgili bilgilere, aslında kendisinin temellerini attığını iddia ettiği Ümran ilmi ve Ümran'ın oluşumunu teferruatlı bir biçimde açıklamak için gereksinim duymuştur. Zira Ümran, mekâna muhtaçtır ve coğrafya bir mekân bilimidir. İnsanların yerleşmek ve Ümran'ı inşa etmek ve bunu başarmak için coğrafi bilgiye sahip olmaları aynı zamanda bir zorunluluktur. Bu bilgiler belirleyicidir ve bunları bilmeden, açıklamadan Ümran da açıklanamaz. İbn Haldun bunu görmüş ve bu bilgileri nakiller yoluyla da olsa eserinde dile getirmiştir. Burada Ümran'ın ne olduğunun bilinmesi, müellifin eserinde hiç bilmediği bir bilim olan coğrafya ve yedi iklimi neden ayrıntılı bir biçimde alıntılادığının anlaşılması bakımından önemlidir. İbn Haldun, Mukaddime'de bu ilmi kendi ifadeleriyle şöyle açıklamaktadır.

"İbn Haldun yeni bir disiplin, İlm-i Ümran, kültür ilmi yarattığını tam olarak anlamış, daha önce hiç kimsenin bunu yapmamış olmasına şaşırılmış ve onu diğer disiplinlerden ayırmıştır. Bu bilim, geçmiş olayların hesaplarını yargılamak için bir standart oluşturarak tarihçiye çok yardımcı olabilir. İnsan toplumunun incelenmesi yoluyla, mümkün olan ile imkânsız olan arasında ayırım yapılabilir ve böylece onun fenomenlerinin esas olan ve sadece tesadüfi olanlarını ve ayrıca hiç meydana gelemeyecek olanları ayırt edebilir." Ümran, birkaç insanın, Tanrı vergisi düşünce gücüyle, birbirleriyle işbirliği yapması ve bir tür toplumsal örgütlenme kurmasıyla sonuçlanır. "Ümran burada "medeniyet" olarak tercüme edilmiştir ve anahtar terimlerden biridir. İbn Haldun'un sistemi. "İnşa etmek, yetiştirmek" anlamına gelen bir kökten türetilir ve bireysel ilkelik seviyesinin üzerindeki herhangi bir yerleşimi belirtmek için kullanılır. İbn Haldun'un zaman ve mekânında, yüksek medeniyetin önceden varlığına tanıklık etmiş birçok büyük ve müreffeh kentin bıraktığı kalıntılar; insanların büyük nüfus yığılmalarından sonra daha fazla büyümeleri ve genişlemelerinin coğrafi faktörler tarafından durdurulduğunu göstermektedir. İbn Haldun buradan, uygarlıkta ilerlemenin ortak çıkarları için işbirliği yapan insan sayısı ile doğal olarak doğru orantılı olduğu fikrine ulaşmıştır. Böylece ümranda, "nüfus" gerçek anlamının ötesinde bir anlam kazanmış ve İbn Haldun sözcüğü bu yeni anlamda sıklıkla kullanmıştır. İnsanlar nerede birbirleriyle işbirliği yapıyorlarsa, bu işbirliği ne kadar sınırlı bir ölçekte olursa olsun orada ümran vardır. Bu insanların sayısının artması, daha büyük ve daha iyi bir ümranla sonuçlanır. Sayılardaki bu büyüme, bir uygarlıktaki ilerlemeye karşılık gelir ve sonunda insanın başarabileceği en yüksek yerleşik kültür biçimiyle sonuçlanır. İşbirliği yapan insan sayısı azaldığında bu zirveden düşer (İbn Khaldun, 1377: 851).

İnsanlar arasındaki işbirliğinin gerçekleşmesi ve toplumsal örgütlenme biçimlerinin gelişmesi İbn Haldun tarafından temelde iki farklı ortam olarak ayırt edilmiştir. Bunlar; "çöl, çöl yaşamı" (badawah,

karşılığı Bedeviler) ve "kasaba ile temsil edilen yerleşik çevredir." Badawah ve benzer kelimelerin "çöl (Bedeviler)'ü" kavramını tam olarak karşılayıp karşılamadığı İbn Haldun nezdinde de net değildir. Bu nedenle müellif, adı geçen kavramlara zihninde zihninde yüklediği anlamları içeren bazı açıklamalar yapmak zorunda kalmıştır. İbn Haldun, göçebeliliğin temel özelliklerine aşinaydı ve çoğu zaman Bedevi yaşam biçiminin doğasında var olan yüksek medeniyete verilen zararı vurguladı. Bu bağlamda, göçebelik kavramını ifade etmek için badawah'ı kullandı. Ancak Arap Yarımadası'nın dışında konuşulan Arapça'da badawah terimi, büyük nüfus merkezlerinden belli bir mesafede yaşayan büyük ölçüde yerleşik kırsal insanlara uygulanmış ve İbn Haldun bunu tercihen bu anlamda kullanmıştır. Böylece İbn Haldun, "çöle, Bedevilere" ve "yerleşik bölgeye, yerleşik kent halkına" atıfta bulunarak bilinçli olarak göçebelik ile yerleşik yaşam arasında sosyolojik olgular olarak bir ayrım yapmamıştır. Sadece göçebelileri ve (yerleşik) taşra halkını bir araya getirdi. Bir yandan, onları büyük nüfus merkezlerinin sakinleri olarak yerleşik kentlilerle karşılaştırdı, diğer yandan İbn Haldun'un "Bedevileri" kural olarak çölde yaşayan göçebe değil, daha çok köylerde yaşıyorlardı ve geçim için tarım ve hayvancılık yapıyorlardı. İbn Haldun'un tecrübesine göre "kent nüfusu" teriminin bugünküyle aynı anlama gelmediği de unutulmamalıdır. Zamanın kentleri çok sayıda tarımsal faaliyete izin verdi ve bunu gerektiriyordu. İbn Haldun'un düşüncesinde sosyolojik ayrım, insan yerleşimlerinin büyüklüğü ve yoğunluğu bakımından niceliksel bir ayrım olmaktan öteye geçmemektedir. O zaman şu soru ortaya çıkıyor: insan yerleşimlerinin büyüklüğünde farklılıklara neden olan nedir? Doğadaki tüm unsurlar aynı miktarda ve güçte var olsaydı, hiçbiri diğerinden daha büyük ya da daha az, daha güçlü ya da daha zayıf olmasaydı, karışım, yaratılış ya da nesil olmazdı. Buna göre, tüm insanlar işbirliği dürtüsünü ve ihtiyacını eşit olarak paylaşmış olsalardı, sonuçta ortaya çıkan insan sosyal örgütlerinin kalitesinde veya boyutunda bir fark olmazdı. Var olma gibi farklılıklara neden olan bazı faktörler olmalı, bazıları işbirliği arzusunun bazı insanlar arasında diğerlerinden daha büyük ölçekte var olmasını teşvik etmelidir. Ancak bu şekilde büyük devletler ortaya çıkmış olabilir (İbn Khaldun, 1377: 852).

"Bir hanedanın ya da devletin kurulmasından bu yana çok sayıda insan yer aldığından, içinde hadarah "yerleşik kültür" haline gelen Ümran'ın en gelişmiş aşamasıyla bağlantılıdır." Bir hanedan büyük şehirlere ve kasabalara ihtiyaç duyar ve varlıklarını mümkün kılar; buna karşılık lüksün gelişmesine izin verirler. İnsanın toplumsal örgütlenmesinin kökenlerine ilişkin yukarıda belirtilen felsefi düşüncelere göre, bireyin yaşamını sürdürebilmesi ve geçimini sağlayabilmesi için tüm insan faaliyetleri yürütülmektedir. Bu amaçla, her insan kendi grubunun temel ihtiyaçlarını karşılamak için tek temel sermayesi olan emeğine katkıda bulunmalıdır. Çok sayıda insan olduğunda, büyük miktarda emek, hatta fazla miktarda arz mevcut hale gelir. Daha sonra, belirli bir emek miktarı, neredeyse hiç ihtiyaç duyulmayan, ancak "kolaylıklar" olarak adlandırılacak şeylerin üretimine ve hizmetlerin sağlanmasına yönlendirilebilir (İbn Khaldun, 1377: 852) ."

Ümran ilminin naklettığımız kısa açıklamalarından sonra Müellif, ümranın gelişmesi için uygun olan ve uygun olmayan doğal şartların izahına geçmektedir. Burada ele aldığı ilk konu Yer'in şekli, boyutları ve iklimidir. Ardından iklimin insan ten ve karakteri üzerindeki etkiler ve daha sonrada gıdaların insan üzerindeki etkileri üzerinde duracaktır. Müellifin dünyanın şekli, boyutları ve yedi iklimle ilgili açıklamaları Rosenthal tercümesine göre aşağıdaki gibidir.

"Dünyanın durumu hakkında spekülasyon yapan filozofların kitabında, Dünya'nın küresel bir şekle sahip olduğu ve su elementi tarafından sarıldığı açıklanmıştır. Bu su üzerinde yüzen bir üzümler karşılaştırılabilir. Su, yeryüzünün bazı yerlerinden çekildi, çünkü Tanrı, üzerinde canlılar yaratmak ve onu, diğer tüm varlıklar üzerinde (Tanrı'nın) temsilcisi olarak yöneten insan türü yerleştirmek istedi. Bundan biri, şu izlenimi edinebilir. Su yerin altındadır. Bu doğru değil. Dünya'nın doğaldır ki "altı", kürenin çekirdeği ve ortasıdır, her şeyin yerçekimi tarafından çekildiği merkezdir. Bunun ötesinde dünyanın her tarafı ve dünyayı çevreleyen su "yukarıdadır." Yeryüzünün bir kısmının "aşağıda" olduğu söylendiğinde, başka bir bölgeye (yeryüzünün) atıfta bulunarak öyle olduğu söylenir. Su dünyanın bir kısmından çekildi ki bu dünya küresinin yüzeyinin yarısıdır. Dünya dairesel bir şekle sahiptir ve her tarafı deniz (el-Bahr el-Muhit) adı verilen bir su elementi ile çevrilidir. Yeryüzünün sudan arındırılmış ve

bu yüzden insan uygarlığına uygun kısmı, bayındır (yaşanabilir) alanlardan daha fazla boş alana sahiptir. Güneydeki boş alan kuzeydekinden daha büyüktür. Yeryüzünün yaşanabilir kısmı kuzeye doğru daha fazla sokulur. Bu alan dairesel bir düzlem şeklinde, güneyde ekvatora ve kuzeyde dairesel bir çizgiye kadar (kuzey kutup dairesine) uzanır, bunun arkasında yerin bayındır kısımlarını elementel sudan ayıran dağlar vardır. Bu dağlar arasında Yecüc ve Mecüc Barajı yer alır. Bu dağlar doğuya doğru uzanır. Doğuda ve batıda, aynı zamanda dünyanın bayındır kısmını çevreleyen daireselin (çizginin) iki noktasında elemental suya ulaşırlar (İbn Khaldun, 1377: 90).

Dünyanın sudan arındırılmış kısmının, kürenin az ya da çok yarısını kapladığı söylenir. Bayındır kısım bunun dörtte birini kaplar. Bu da yedi zona bölünür. Ekvator, dünyayı batıdan doğuya iki yarıya böler. Dünyanın uzunluğunu temsil eder. Ekliptik ve ekinoksial çizginin, gök cismi üzerindeki en uzun çizgiler olduğu gibi, dünya küresindeki en uzun çizgidir. Ekliptik 360 dereceye bölünmüştür. Bir coğrafi derece yirmi beş parasang (fersah), her parasang 12.000 kubit, arşın ya da ziradır (dirsekten orta parmağın ucuna kadar olan mesafe). Bir mil 4.000 arşın olduğu için 12.000 arşın da üç mildir. Arşın yirmi dört parmak ve parmak bir sıra halinde birbirine yakın yerleştirilmiş altı arpa tanesidir. Ekinoksial çizginin, dünyanın ekvatoruna paralel olan ve gök cismini iki parçaya bölen mesafesi, iki kutbun her birinden doksan derecedir. Bununla birlikte, bayındır alan ekvatorun kuzeyindeki sadece altmış dört derecedir. Gerisi acı soğuk ve don nedeniyle boştur ve bayındır değildir, tıpkı güney kısmın sıcaklık nedeniyle tamamen boş olduğu gibi. Allah dilerse hepsini açıklayacağız (İbn Khaldun, 1377: 90).

Bayındır kısım ve sınırları ile içerdiği şehirler, kasabalar, dağlar, nehirler, boş alanlar ve kumlu çöller hakkında bilgiler coğrafyada Batlamyus/Ptolemy gibi kişilerce ve ondan sonra Roger Kitabının yazarı (el-İdrisi) tarafından verilmiştir. Bu adamlar bayındır alanı yedi bölge olarak adlandırdıkları yedi bölüme ayırdılar. Yedi bölgenin sınırları hayalidir. Doğudan batıya doğru uzanırlar. Genişlikte (enine uzatma) aynıdır, uzunluk (boyuna uzatma) farklıdır. İlk bölge ikincisinden daha uzundur. Aynı ikinci bölge için de geçerlidir. Yedinci bölge en kısadır. Bu, suyun dünya küresinden çekilmesinden kaynaklanan dairesel şeklin gereğidir. Bu bilim adamlarına göre, yedi bölgenin her biri batıdan doğuya on bitişik bölüme ayrılmıştır. Her bölüm için genel şartlar ve uygarlık hakkında bilgi verilir. (Coğrafyacılar) hepimizin bildiği Akdeniz'in dördüncü bölgenin batı kesiminde okyanustan ayrıldığından bahsetmişlerdir. Cebelitarık olarak adlandırılan Tangier (Fas) ve Tarifa (İspanya) arasında yaklaşık on iki mil genişliğinde dar bir boğazdan başlar. Daha sonra doğuya doğru uzanır ve 600 mil genişliğe kadar açılır. Dördüncü bölgenin dördüncü bölümünün sonunda, başlangıç noktasından 1.160 parasanglık bir mesafede sona erer. Orada Suriye kıyıları ile sınırlanmıştır. Güneyde, Boğazlarda Tangier'den başlayarak, daha sonra ifrikiye, Barkah ve İskenderiye ile başlayan Mağrip kıyıları ile sınırlanmıştır. Kuzeyde, Konstantinopolis, daha sonra Venedik kıyıları ile sınırlanmıştır, Roma, Fransa ve İspanya kıyılarından sonra Tangier'in karşısındaki Cebelitarık Boğazı'ndaki Tarifa'ya geri döner. Akdeniz'e Roma Denizi veya Suriye Denizi de denir. Birçok kalabalık ada içerir. Girit, Kıbrıs, Sicilya, Mayorka ve Sardunya gibi bazıları oldukça büyüktür. Kuzeyde, diğer iki denizin Akdeniz'den iki boğazdan ayrıldığını söylüyorlar. Bunlardan biri Konstantinopolis'in karşısındadır. Akdeniz'de sadece bir ok atışı genişlikteki dar bir boğazda başlar. Üç günlük bir koşu boyunca akar ve Konstantinopolis'e temas eder. Sonra dört mil genişliğe ulaşır. Konstantinopolis Boğazı olarak bilinen altmış mil boyunca bu kanalda akar. Altı mil genişliğinde bir ağızdan, daha sonra Karadeniz'e akar ve oradan doğuya doğru yönelen bir deniz haline gelir. Heraklea (Bitinya) ülkesinden geçer ve ağzından 1300 mil uzaklıktaki Hazarlar ülkesinde sona erer. İki kıyısı boyunca Bizans, Türk, Bulgar (Burgin) ve Rus ulusları yaşamaktadır. Akdeniz'in iki boğazından ayrılan ikinci kol Adriyatik Denizi'dir (Venedik Körfezi). Kuzey sınırında Bizans topraklarından çıkar. Daha sonra, Sant 'Angelo'dan (de' Lombardi), batı sınırı Venedikliler ülkesinden başladığı yerden 1100 mil uzaklıktaki Aquileia topraklarına kadar uzanır. İki kıyısında Venedikliler, Bizanslılar (Rom) ve diğer uluslar yaşıyor. Buna Venedik (Adriya Denizi) Körfez denir (İbn Khaldun, 1377: 91).

Çevre Okyanusu'ndan (Atlantik), ekvatorun on üç derece kuzeyinde doğuda geniş bir deniz aktığını söylüyorlar. Güneye doğru biraz akar, ilk bölgeye girer. Daha sonra Habeşler ve Zenciler (Zanj) ülkesine ulaşana kadar ve Bab el-Mandeb'in beşinci bölümünde (ilk bölge), başlangıç noktasından 4.500 parasang (fersah) ilk bölge içinde batıya doğru akar. Bu denize Çin, Hint veya Habeş Denizi (Hint Okyanusu) denir. Güneyde Zenciler ülkesi (Zanj) ve İmru'ul-Kays'ın şiirinde bahsettiği Berberi ülkesi ile

sınırlanmıştır. Bu "Berberiler", Mağrib'deki kabileleri oluşturan Berberilere ait değildir. Denizden sonra Mogadişu, Sufilah ve el-Vigviq toprakları ve diğer ulusların ötesinde hiçbir şeyin olmadığı boş alanlar tarafından sınırlanmıştır. Kuzeyde Çin, daha sonra Doğu ve Batı Hindistan (el-Hind ve as- Sind) ve daha sonra Yemen kıyıları, yani el-Ahkif, Zabid ve diğer şehirler ile sınırlanmıştır. Nerede sona eriyor? Zencilerin ülkesi ve onların ötesinde Beja ile sınırlanıyor. Diğer iki denizin Hint Okyanusu'ndan ayrıldığını söylüyorlar. Biri Hint Okyanusu'nun bittiği yerde, Bab el-Mandeb'de kollara ayrılıyor. Dar başlar, daha sonra kuzeye doğru genişleyerek akar ve başlangıç noktasından 1.400 mil uzaklıktaki ikinci bölgenin beşinci bölümündeki el-Kulzum şehrinde bitene kadar hafifçe batıya doğru akar. Bu, el-Kulzum Denizi veya Süveyş Denizi'dir (Kızıldeniz). Süveyş'teki Kızıldeniz'den Fustat'a üç günlük bir yolculuk mesafesi var. Kızıldeniz doğuda Yemen, Hicaz ve Cidde kıyıları ile sınırlanmıştır ve daha sonra bittiği yerde Midyan (Medyan), Aila (Aylah) ve Faran tarafından sınırlanmıştır. Batıda Yukarı Mısır, 'Aydhib, Suakin ve Zayla (Zila) kıyıları ve ardından başladığı yerde Beja ülkesi ile sınırlanmıştır. Burası El-Kulzum'da bitiyor. El-Ariş'te Akdeniz'e ulaşacaktı. (Kızıldeniz ve Akdeniz) arasındaki mesafe altı günlük bir yolculuktur. Hem Müslüman hem de İslam öncesi birçok yönetici, araya giren bölgeyi (bir kanalla) kesmek istedi ancak bu sağlanamadı (İbn Khaldun, 1377: 91-92).

Hint Okyanusu'ndan ayrılan ve Basra Körfezi (Yeşil Körfez) olarak adlandırılan ikinci deniz, Hindistan'ın batı kıyısı ile Yemen'de el-Ahkaf arasındaki bölgede dallanıyor. Bu, İkinci bölgenin altıncı bölümünde el-Basra kıyısındaki el-Ubullah'ta sona erene kadar kuzeye ve biraz batıya doğru başlangıç noktasından 440 parasang akar. Buna Basra Körfezi (Pers Denizi) denir. Doğuda Batı Hindistan, Mukrin, Kirmin, Firs ve el-Ubullah kıyıları ile sınırlanmıştır. Batıda başladığı yer el-Bahreyn, Yamamah, Umman, eş-Şihr ve el-Ahkaf kıyıları ile sınırlanmıştır. Basra Körfezi ile el-Kulzum arasında, ana karadan denize açılan Arap Yarımadası yatıyor. Burası güneyde Hint Okyanusu, batıda Kızıldeniz ve doğuda Basra Körfezi ile çevrilidir. Suriye ile el Basra arasındaki bölgede 'Irak'a bitişiktir ki Suriye ile Irak arasındaki mesafe 1.500 mildir. Irak'ta el-Kufe, el-Kadisiye, Bağdat, Pers Kralı Hüsrev'in Ktesifon (Tizpon)'da kabul salonu ve el-Hirah yer alır. Bunun ötesinde Türkler, Hazarlar ve diğerleri gibi Arap olmayan uluslar yaşıyor. Arap Yarımadası batıda Hicaz, doğuda Yamamah, el Bahreyn ve Umman, güneyde ise Hint Okyanusu kıyısındaki Yemen'den oluşmaktadır (İbn Khaldun, 1377: 92).

Yeryüzünün bayındır alanında, Daylam ülkesinin kuzeyinde başka bir deniz olduğunu söylüyorlar. Bu denizin diğer denizlerle hiçbir bağlantısı yoktur. Buna Taberistan Denizi (Hazar Denizi) denir. Uzunluğu 1.000 ve genişliği 600 mildir. Batısında Azerbaycan ve Daylam toprakları, doğusunda Türkler ve Harizm toprakları, güneyinde Taberistan, kuzeyinde ise Hazarlar ve Alanların toprakları yer alır. Bunların hepsi coğrafyacıların bahsettiği ünlü denizlerdir. Ayrıca, yeryüzünün bayındır kısmında birçok nehir olduğunu söylüyorlar. Bunların en büyüğü dördttür, Nil, Fırat, Dicle ve Oxus (Cayhun) adı verilen Belh Nehri. Nil, birinci bölgenin dördüncü bölümünün sınırında ekvatorun on altı derece ötesinde büyük bir dağda başlar. Bu dağa Kumr Dağı denir. Yeryüzünde daha yüksek bir dağ bilinmemektedir. Dağdan birçok kaynak çıkar, bir kısmı orada bir göle, bir kısmı da başka bir göle akar. Bu iki gölden birkaç nehir ayrılır ve hepsi ekvator dağdan on günlük bir yolculuk mesafesinde olan bir göle akar. O gölden iki nehir çıkıyor. Bunlardan biri kuzeye doğru akar, Nubah ülkesinden ve daha sonra Mısır'dan geçer. Mısır'ı geçtikten sonra, birbirine yakın duran birçok dala bölünür. Bunların her birine "kanal" denir. Hepsi İskenderiye'de Akdeniz'e akıyor. Bu nehre Mısır Nili denir. Doğuda Yukarı Mısır, batıda vahalar ile sınırlanmıştır. Diğer nehir batıya doğru döner, batıya doğru Çevre okyanusuna akar. Bu nehir Sudan Nili'dir. Bütün Zenci uluslar sınırları boyunca yaşamaktadır (İbn Khaldun, 1377: 92-93).

İbn Haldun, Dünya'nın kuzey kesimlerinde güney kesimlerine oranla daha fazla medeniyetin var olduğunu belirtmektedir. Bunun nedenlerini de şöyle açıklamaktadır: "Biz, gözleminden ve süregelen gelenekten biliyoruz ki bayındır bölgelerin birinci ve ikinci zonları diğer bölgelere göre daha az medeniyete sahiptir. Birinci ve ikinci zonlardaki bayındır alan, boş, atıl alanlar ve kumlu çöllerle serpiştirilmiş ve doğuda Hint Okyanusu'na sahiptir. Birinci ve ikinci bölgelerin ulusları ve nüfusları çok fazla değildir. Aynısı oradaki şehirler ve kasabalar için de geçerlidir. Üçüncü, dördüncü ve sonraki bölgeler tam tersidir. Atık alanları azdır. Kumlu çöller de az veya hiç yoktur. Uluslar ve nüfuslar

muazzam, şehirler ve kasabalar fazlasıyla çoktur. Medeniyet, üçüncü ve altıncı bölgeler arasında yer alır. Güney tamamen boştur. Birçok filozof bunun, Güneş'in güneydeki zirveden sapmasının aşırı sıcaklığından ve hafifliğinden kaynaklandığını belirtmiştir. Bu ifadeyi açıklayalım ve kanıtlayalım. Sonuç, üçüncü ve dördüncü bölgelerdeki uygarlığın bu kadar gelişmiş olmasının nedenini açıklığa kavuşturacak ve beşinci, altıncı ve yedinci bölgelere de uzanacaktır. Diyoruz ki: Güney ve kuzey kutupları ufukta olduğunda, gök kubbesini ikiye bölen büyük bir çember oluştururlar. Bu en büyük çemberdir (içinde) ve batıdan doğuya doğru uzanır. Buna ekinoksial çizgi denir. Astronomide, en yüksek kürenin günlük bir hareketle doğudan batıya doğru hareket ettiği ve bu sayede çevrelediği küreleri de hareket ettirmeye zorladığı doğru yerde açıklanmıştır. Bu hareket duyular tarafından algılanabilir. Kürelerindeki yıldızların bu harekete aykırı bir hareketi olduğu ve batıdan doğuya doğru bir hareket olduğu da açıklanmıştır. Bu hareketin periyotları, yıldızların hareketlerinin hızlarındaki farka göre değişiklik gösterir.

Tüm bu yıldızların kürelerindeki rotalarına paralel olarak, en yüksek küreye ait geniş bir çember vardır ve ikiye böler. Bu ekliptik (Zodyak)'tır. On iki "işarete ayrılmıştır." Doğru yerde açıklandığı gibi, ekinoksial çizgi ekliptiği iki zıt noktada, yani Koç'un başında ve Terazi'nin başında kesişir. Ekinoksial çizgi Zodyak'ı iki yarıya böler. Bunlardan biri ekinoksial çizgiden kuzeye doğru uzanır ve Koç'un başlangıcından Başak'ın sonuna kadar olan işaretleri içerir. Diğer yarısı güneye doğru uzanır ve Terazi'nin başlangıcından Balık'ın sonuna kadar olan işaretleri içerir. İki kutup, Dünya'nın tüm bölgeleri arasında belirli bir bölgede gerçekleşen ufka düştüğünde, Dünya'nın yüzeyinde ekinoksial çizgiye bakan ve batıdan doğuya uzanan bir çizgi oluşur. Bu çizgiye ekvator denir. Astronomik gözlemlere göre, bu çizginin yedi bölgenin ilkinin başlangıcıyla çakıştığına inanılıyor. Bütün medeniyet onun kuzeyindedir. Kuzey Kutbu, yüksekliği altıya ulaşana kadar kademeli olarak bayındır (Dünya'nın) alanın ufkunda 64 derece yükselir. Burada bütün medeniyet sona eriyor. Bu yedinci bölgenin sonudur. Yüksekliği ufukta doksan dereceye ulaştığında (yani kutup ile ekinoksial çizgi arasındaki mesafe), o zaman zenittedir (tepede) ve ekinoksial çizgi ufuktur. Zodyak'ın işaretlerinden kuzeyde olanların altısı ufkun üstünde kalır ve güneyde olanların altısı da bunun altındadır (İbn Khaldun, 1377: 93-94).

Uygarlık, altmış dört ile doksanuncu derece arasındaki alanda mümkün değildir, çünkü aralarındaki büyük zaman aralığı nedeniyle orada ısı ve soğuk karışımı oluşmaz. Bu nedenle, nesil (herhangi bir şeyin) gerçekleşmez. Güneş, Koç ve Terazi'nin başında ekvatorun zirvesindedir. Daha sonra zirvesinden Yengeç ve Oğlak'ın başlangıcına kadar azalır. Ekinoksial çizgiden en büyük sapması yirmi dört derecedir. Şimdi, kuzey kutbu ufukta yükseldiğinde, ekinoksial çizgi, kuzey kutbu'nun yüksekliği ile orantılı olarak zirveden düşer ve güney kutbu, üç (coğrafi enlemi oluşturan mesafeler) ile ilgili olarak buna göre alçalır. Namaz vakitlerini hesaplayan âlimler burayı bir yerin enlemi olarak adlandırırlar. Ekinoksial çizgi zirveden düştüğünde, Zodyak'ın kuzey işaretleri, Yengeç'in başlangıcına ulaşılana kadar, yükselişle orantılı ve kademeli olarak yükselir. Bu arada, Zodyak'ın güney işaretleri, daha önce de belirttiğimiz gibi, ekvatorun ufkundan yukarı veya aşağı doğru (Zodyak'ın iki yarısı) eğimi nedeniyle Oğlak'ın başlangıcına ulaşılana kadar ufkun altına iner. Kuzey ufkı, Yengeç'in başlangıcı olan kuzey sınırı zirveye ulaşana kadar yükselmeye devam ediyor. Hicaz'da ve bitişindeki bölgede enlemin yirmi dört derece olduğu yer burasıdır. Bu, Yengeç'in başlangıcında ekvatorun ufkundaki ekinoksiyalden sapmadır. Kuzey Kutbu'nun yükselmesiyle (Yengeç) zirveye ulaşana kadar yükselir. Kutup, yirmi dört dereceden fazla yükseldiğinde, Güneş zirveden iner ve direğin yüksekliği altmış dört olana kadar bunu yapmaya devam eder. Dereceler ve Güneş'in zirveden inişinin yanı sıra Güney Kutbu'nun ufkun altındaki inişi de aynı mesafedir. Sonra, nesil (herhangi bir şeyin) durur çünkü aşırı soğuk ve don herhangi bir ısı olmadan uzun süre devam eder (İbn Khaldun, 1377: 94).

Zirvede olduğunda ve zirveye yaklaşırken, güneş ışınlarını Dünya'ya dik açılarla gönderir. Diğer pozisyonlarda, onları geniş veya keskin açılarla aşağı gönderir. Işınlar doğru açılarla olduğunda, ışık güçlüdür ve geniş ve keskin açılarda olanların aksine geniş bir alana yayılır. Bu nedenle, zirvede olduğunda ve zirvesine yaklaşırken, ısı daha büyük ve diğer konumlardan daha fazladır, çünkü ışık (güneşin) sıcaklık ve ısıtmanın sebebidir. Güneş, Koç ve Terazi'nin iki noktasında yılda iki kez ekvatorda zirveye ulaşır. Güneş'in hiçbir sapması çok ileri gitmez. Güneş, Yengeç veya Oğlak'ın başlangıcında sapma sınırına ulaştığında ve tekrar zirveye doğru yükselmeye başladığında, ısı daha ılıman olmaya

başlar. Dik ışınlar daha sonra oradaki ufukta (bu bölgelerde) ağır bir şekilde düşer ve kalıcı olmasa da uzun süre sabit kalır. Hava ısınıyor, hatta aşırı derecede ısınıyor. Aynı şey, güneş ekvator ile yirmi dört derece enlemler arasındaki alanda zirveye ulaştığında, yılda iki kez olduğu gibi geçerlidir. Işınlar, ekvatorunda olduğu gibi ufukta (bu enlemlerde) neredeyse çok fazla kuvvet uygular. Aşırı ısı, havada herhangi bir yaşamın oluşumunu önleyen kavurucu bir kuruluşa neden olur. Isı fazlaştıkça su ve her türlü nem kurur ve minerallerde, bitkilerde ve hayvanlarda (üretim gücü) yok olur, çünkü tümünde üretim neme bağlıdır (İbn Khaldun, 1377: 94-96).

Şimdi, Yengeç'in başlangıcı yirmi beş derece ve ötesindeki enlemlerde zirveden düştüğünde, güneş de zirvesinden düşer. Isı ılıman hale gelir veya ılımanlıktan sadece biraz sapar. Sonra nesil gerçekleşebilir. Bu, ışık eksikliği ve güneş ışınlarının geniş açıları nedeniyle soğuk aşırı hale gelene kadar devam eder. Sonra, (neslin) gücü tekrar azalır ve yok edilir. Bununla birlikte, büyük ısının neden olduğu tahribat, büyük soğuktan kaynaklanandan daha büyüktür, çünkü ısı, soğuğun donmaya neden olduğundan daha hızlı kurumaya neden olur. Bu nedenle, birinci ve ikinci bölgelerde çok az medeniyet vardır. Üçüncü, dördüncü ve beşinci bölgelerde orta derecede bir uygarlık vardır, çünkü oradaki ısı, ışık miktarının azalması nedeniyle ılımandır. Altıncı ve yedinci bölgelerde, oradaki ısı miktarının azalması nedeniyle büyük bir medeniyet var. İlk başta, soğuk, ısı ile aynı yıkıcı etkiye sahip değildir; sadece aşırı hale geldiğinde ve dolayısıyla kurulum eklendiğinde kurumaya neden olur. Bu yedinci bölgenin ötesindeki durumdur. Öyleyse bu, medeniyetin kuzey zonda daha güçlü ve daha bol olmasının sebebidir. Ve Allah daha iyisini bilir! Filozoflar bu gerçeklerden ekvatordaki ve ötesindeki bölgenin (güneyde) boş olduğu sonucuna varmışlardır. Gözlem gücü ve sürekli gelenek üzerine, onlara karşı (aksine) yetiştirildiği iddia edildi. Bunu kanıtlamak nasıl mümkün olabilir (çekişme)? Açıktır ki, filozoflar orada medeniyetin varlığını tamamen inkâr etmek istemediler, fakat onların argümanları onları (neslin gücünün) aşırı sıcaktan dolayı orada büyük ölçüde yok edilmesi gerektiğinin farkına varmalarına yol açtı. Sonuç olarak, oradaki uygarlık ya imkânsız olurdu ya da sadece asgari düzeyde mümkün olurdu. İşte böyle. Ekvatordaki ve ötesindeki bölge (güneyde), bildirildiği gibi medeniyete sahip olsa bile, sadece çok azına sahiptir. Averroes (İbn Rüşd), ekvatorun simetrik bir konumda olduğunu ve ekvatorun güney ötesinin kuzeydeki ötesine karşılık geldiğini; Sonuç olarak, kuzeyin olduğu kadar güneyin de bayındır olabileceğini varsaymıştır. Onun varsayımı şimdiye kadar olduğu gibi neslin gücünün yok edilmesi (argümanı) söz konusu olduğunda mümkün değildir. Bununla birlikte, ekvatorun güneyindeki bölgeye gelince, su elementinin güneydeki dünyanın yüzünü kaplamasıyla imkânsız hale getirilir; burada karşılık gelen kuzeydeki bölge nesli kabul ediyor. Daha fazla su miktarı (güneyde) nedeniyle, Averroes'in simetrik (ekvatorun konumu) varsayımı tersine çevirmek imkânsız olmaktadır. Medeniyet yavaş yavaş ilerlediğinden ve var olamayacağı yerde değil, var olabileceği yerde kademeli olarak ilerlemeye başladığından, diğer her şey onu takip eder (İbn Khaldun, 1377: 94-96).

İbn Haldun'un Mukaddime'de yer verdiği el-İdrisi haritasının (Şekil 3-4) detaylı açıklamalarını da yapmıştır. Bu açıklama iki yönlüdür. Bunlardan ilki ayrıntılı açıklamadır ve diğeri ise genel bir açıklama niteliğindedir. Ayrıntılı açıklama, Dünya'nın bayındır kısmının her ülkesi, dağı, denizi ve nehrinin bir bahsinden oluşur. Bu bahis aşağıdaki bölümde bulunacaktır. Genel açıklama, Dünya'nın bayındır kısmının yedi bölgeye bölünmesi, enlemleri (uzantısı) ve günlerinin uzunluğu hakkında bir bahisten oluşur. Bu bölümün içeriği budur. Bunları açıklamaya başlayalım. Daha önce de belirtmiştik ki, yeryüzü bir üzüm gibi suyun üzerinde süzülüyor. Tanrı'nın uygarlık ve temel yaşam kuşağı planı, yeryüzünün bir kısmını sudan arındırmakla sonuçlandı. Su içermeyen kısmın dünya yüzeyinin yarısını oluşturduğu söylenir. Bayındır kısım bunun dörtte biri kadardır. Gerisi bayındır değildir. Başka bir görüşe göre, bayındır kısım bunun sadece altıda biri. Su içermeyen kısmın boş alanları güneyde ve kuzeyde uzanmaktadır. Aradaki bayındır alan batıdan doğuya uzanan ve bir süreklilik oluşturur. Bu iki yönde bayındır kısım ile Çevre Okyanusu (Atlantik) arasında boş bir alan yoktur. Ayrıca şöyle dediler: Dünya'nın bayındır kısmı boyunca, hayali bir çizgi, batıdan doğuya, gök kubbenin iki kutbunun ufukta olduğu bölgelerde ekinoksiyal çizgiye (gök kubbenin) bakacak şekilde uzanır. Bu çizgide medeniyet başlar. Oradan kuzeye doğru uzanıyor. Batlamyus şöyle dedi: "Aslında medeniyet bu çizginin ötesine güneye uzanıyor." Bahsedileceği gibi enlem uzantısını belirtti. Hasan el-Hazini, yedinci bölgenin ötesinde

(kuzeyde) başka bir medeniyetin olduğu görüşünü ifade eder. Bizim de bahsedeceğimiz gibi O bunun enine uzantısını gösterdi. Hazini, bu zanaatta (coğrafya) önde gelen bilim adamlarından biridir (İbn Khaldun, 1377: 96).

İbn Haldun, Batlamyus, İdrisi ve Hazini'ye yaptığı atıflarla açıklamalarını desteklemeye çalışmasının arından İdrisi'den aldığı haritayı ve haritanın anahtarını da vermektedir. Harita Nuzhetü-ül müştak'taki haritanın aynısıdır. Ancak İdrisi dünya haritasında yedi iklim zone, bu zoneların her birinin on kısma bölünmesi ve bu kısımlardaki önemli devlet ve uluslara ait yetmiş ad bildirmiş, her bölümü temsil eden birer harita vermiştir. Oysa Mukaddime'de İbn Haldun yedi iklimi aynen verirken bu iklimlerin ulus ve yer adlarını yanında dört ana yön (1, 2, 3, 4), ekvatorun güneyindeki boş alanlar (5), ekvator (6), o dönemde önem kazanan İfrikiye (23) ile Berenike çölü (27), bataklık araziler (71), boş ülkeler ya da alanlar (72), Soğuktan dolayı kuzeyin boş alanları (80) ile birlikte seksen yer adı belirlemiş ve beyan etmiştir. Bu adlar ve iklimlerin batıdan doğuya ayrıntılı tasnifini verdiği bölümlerde geçen yer adları, müellifin yaşadığı dönemin toponimisini göstermesi bakımından önemlidir. Eserde bölümlere ait müstakil haritalar bulunmamaktadır.

Haritanın anahtarı şu şekildedir: 1) Batı, 2) Doğu, 3) Kuzey, 4) Güney, 5) Sıcaklıktan dolayı ekvatorun güneyindeki boş alanlar, 6) Ekvator, 7) Lamlam ülkesi 8) Maghzavah (Maguzawa?), 9) Kanem ülkesi, 10) Bornu, 11) Gavgav, 12) Zaghiy, 13) at-Tijuwin, 14) Nubia, 15) Abyssinia (Habeşistan), 16) Gana, 17) Lamtah (Tunus), 18) as-Sus, 19) Morocco, 20) Tangier, 21) Sinhiyah, 22) Dar'ah, 23) İfrikiye, 24) Fezzan, 25) Jarid, 26) Kawir, 27) Berenike çölü, 28) İç vahalar, 29) Yukarı Mısır, 30) Mısır, 31) Beja, 32) Hicaz, 33) Suriye, 34) Yemen, 35) Yamimah, 36) El Basra, 38) Irak, 39) Umman, 40) Batı Hindistan, 41) Mukrin, 42) Kırmin, 43) Fars, 44) el Bahlus, 45) Azerbaycan, 46) Çöl, 47) Horasan, 48) Harezmi, 49) Doğu Hindistan, 50) Taşkent, 51) Soğd, 52) Çin, 53) Tughuzghuz (Uygur), 54) Gaskonya, 55) Britanya, 56) Kalabriya, 57) Fransa, 58) Venedik, 59) Almanya, 60) Makedonya, 61) Bohemya, 62) Jathuliyah, 63) Jermaniye, 64) el Beylagin, 65) Ermenistan, 66) Teberistan, 67) Alanlar, 68) Başkurtlar, 69) Bulgarlar, 70) Peçenekler, 71) Bataklık araziler, 72) Boş ülkeler, 73) Mogog, 74) Oğuzlar 75) Türkişler, 76) Adkiş, 77) Karluk, 78) Gog, 79) Kimik, 80) Soğuktan dolayı kuzeyin boş alanları (İbn Khaldun, 1377, s. 96-98), (Şekil 3-4).

Şekil 3-4: İbn Haldun'un Kullandığı İdrisi'nin Dünya Haritası ve Yer Adlarını Gösteren Çizelge Harita

Kaynak: al-Muqaddimah.

İbn Haldun'un ifadeleriyle eski filozoflar, batıdan doğuya uzanan hayali çizgilerle yeryüzünün kuzeydeki bayındır kısmını yedi bölgeye ayırmışlardır. Bu bölgelerin farklı enlem uzantılarına sahip olduğunu iddia ediyorlar. Bu ayrıntılı olarak tartışılacaktır. İlk bölge ekvator boyunca ve onun hemen kuzeyinde uzanır. Güneyinde sadece Batlamyus'un referans aldığı uygarlıklar vardır. Bunun ötesinde, Çevre Denizi ya da Çevre okyanusu (Atlantik) olarak adlandırılan su çemberine kadar boş bölgeler ve

kumlu çöller vardır. Kuzeyde, birinci bölge, art arda uzanan yedi bölgenin ikincisi tarafından takip edilir. Yedinci bölge medeniyetin kuzey sınırını oluşturur. Onun ötesinde, (güneyde olduğu gibi) Çevre Denize kadar sadece boş bölgeler vardır. Bununla birlikte, güneydeki boş bölgeler kuzeydekilerden çok daha büyüktür. Çeşitli bölgelerdeki enlemlere ve gün uzunluğuna gelince, gökadanın iki kutbunun batı ve doğudaki ekvatoru ufukta olduğu bilinmelidir. Yine bilinmelidir ki, yukarıda bahsedildiği gibi, filozoflar Dünya'nın bayındır kısmını güneyden kuzeye yedi bölüme ayırdılar. Bu bölgelere zon adını verdiler. Bayındır alanın tamamı bu bölgelere dağılmıştır. Her bölge batıdan doğuya uzanır. İlk bölge güney sınırı olarak ekvator ile batıdan doğuya uzanır. Bunun ötesinde, yalnızca boş bölgeler ve kumlu çöller vardır ve eğer gerçekten varsa, daha çok medeniyet dışı gibi olan bir tür medeniyet vardır. Kuzeyde, birinci bölge, art arda, yedinci bölgelerden ikincisi tarafından takip edilir. Yedinci bölge medeniyetin kuzey sınırını oluşturmaktadır. Onun ötesinde (kuzeyde) sadece boş bölgeler vardır ta ki Çevre Denizi'ne ulaşılan kadar. Buradaki durum, güneydeki ilk bölgenin ötesindekiyle aynıdır. Bununla birlikte, kuzeydeki boş alanlar güneydeki alanlardan çok daha küçüktür (İbn Khaldun, 1377: 98-99).

Güneş zirvede, Yengeç'teyken, Dünya'nın bayındır kısmını daha kuzeyde takip ettiğimizde, kuzey kutbu hafifçe yükselir ve güney kutbu buna göre (ufukta) alçalır. Ayrıca, Güneş ekinoksial çizgiye (zirvesinde) karşılık gelen bir mesafeyi hareket ettirir. Bu üç mesafe birbirine eşittir. Her birine coğrafi enlem denir. Bu, namaz vakitlerini belirleyen âlimler tarafından iyi bilinmektedir. İnsanlar, Dünya'nın enlemsel uzantısı (bayındır) ve çeşitli bölgelerin enlemsel uzantısı (genişliği) konusunda farklı görüşlere sahiptir. Batlamyus, Dünya'nın tüm bayındır kısmının enlem uzantısının $77\frac{1}{2}$ olduğu görüşündedir. Ekvatorun ötesindeki bayındır kısmın güneye doğru enlem uzantısı 11° 'dir. Dolayısıyla kuzeydeki bölgelerin enlem uzantısı $66\frac{1}{2}$ 'dir. Ona göre, ilk bölge 16° 'ye kadar uzanıyor; ikinci - 20° ; üçüncü - 27° ; dördüncü - 33° ; beşinci - 38° ; altıncı - 43° ; yedinci ila 48° . Daha sonra, yüzeyde ölçülecek olan $66\frac{2}{3}$ mil uzunluğa sahip olarak, yeryüzünden gökyüzü üzerindeki dereceyi belirledi. Böylece, güneyden kuzeye ilk bölge 1,067 mil, ikinci bölge, 2,333 mil; üçüncü bölge, 2,790 mil; dördüncü bölge, 2,185 mil; beşinci bölge, 2,520 mil; altıncı bölge, 2,840 mil ve yedinci bölge, 3,150 mil genişliğindeydi (İbn Khaldun, 1377: 99).

Gece ve gündüzün uzunluğu, Güneş'in ekinoksial çizgiden sapması ve Kuzey Kutbu ufkunun üzerinde yükselmesi nedeniyle çeşitli bölgelerde farklılık gösterir. Bu, gece ve gündüz yaylanmalarında bir farklılığa neden olur. İlk bölgenin sınırında, Güneş Oğlak Burcuna girdiğinde meydana gelen en uzun gece ve Güneş Yengeç'e girdiğinde meydana gelen en uzun gün, en fazla on üç saate ulaşır. Aynı kuzeydeki ikinci bölgenin sınırında da geçerlidir. Güneş, yaz tropiği olan Yengeç'e girdiğinde, günün uzunluğu en fazla on üç buçuk saate ulaşır. En uzun gece -güneş Oğlak burcuna girdiğinde, kış dönencesi kadar uzundur. Bu nedenle, en kısa gündüz ve gece için, on üç buçuk ila yirmi dört arasındaki fark kalır, bu da birleştirilerek gündüz ve gece saatlerinin sayısı veya gök kubbenin tam bir dönüşü gerçekleşmiş olur. Aynı durum, kuzeydeki üçüncü bölgenin sınırında da geçerlidir; burada gece ve gündüz maksimum on dört saat uzunluğunda bir noktaya ulaşır; dördüncü bölgenin sınırında, maksimum on dört buçuk saat uzunluğa ulaştıkları yerde; beşinci bölgenin sınırında, neredeyse en fazla on beş saat uzunluğa ulaşırlar; altıncı bölgenin sınırında, en fazla on beş buçuk saat uzunluğa ulaşırlar ve yedinci bölgenin sınırında, en fazla on altı saat uzunluğa ulaşırlar. İşte medeniyet burada sona erer. Çeşitli bölgelerdeki maksimum gece ve gündüz uzunluğundaki fark, sonuç olarak, güneydeki ilk bölgeden kuzeydeki son bölgeye kadar her birinde kademeli olarak yarım saatlik bir artışla eşit olarak dağıtılmıştı. Bu bölgelerle bağlantılı olarak, "coğrafi enlem", belirli bir yerde Güneş'in ulaştığı zirve ile ekvatoru zirvede olduğu ekinoksial çizgi arasındaki mesafeyi ifade eder. Aynı şekilde, Güney Kutbu'nun o yerdeki ufkun altındaki alçalması ve Kuzey Kutbu'nun yüksekliğine de karşılık gelir. Daha önce de belirtildiği gibi, bu üç mesafe birbirine eşittir. Onlara "coğrafi enlem" denir (İbn Khaldun, 1377: 99-100).

İshak b. el-Hasan el-Hazini, medeniyetin ekvatorun ötesindeki (güneydeki) enlem uzantısının $16^\circ 25'$ olduğunu ve oradaki en uzun gece ve gündüzün on üç saat olduğunu savunuyor. Birinci bölgenin enlem uzantısı ile gece ve gündüzün uzunluğu ekvatorun ötesindekiyle aynıdır (güneyde). İkinci bölge $24^\circ 51'$ ya kadar uzanır ve en uzak noktasında (en uzun) gündüz ve gecenin uzunluğu on üç buçuk saattir.

Üçüncü bölge için rakamlar 30° ve on dört saattir. Dördüncü bölge için 36° ve on dört buçuk saattir. Beşinci bölge için 41° ve on beş saattir. Altıncı bölge için 45° ve on beş buçuk saattir. Yedinci bölge için, bunlar 48^{1/2}° ve on altı saat. Medeniyetin yedinci bölgenin (kuzeyde) ötesindeki enlemsel uzantısı, yedinci bölgenin sınırından (enlem) 63°'ye ve (en uzun) gündüz ve gecenin uzunluğu yirmi saate ulaşır. Disiplindeki diğer önde gelen bilim adamları, İshak el-Hazini'nin yanı sıra, ekili alanın ekvatorun ötesindeki (güneydeki) enlem uzantısının 16° 27' olduğunu savunuyorlar. Birinci bölge 20° 15'; ikinci ila 27° 13'; üçüncü ila 33° 20'; dördüncü ila 38^{1/2}°; beşinci ila 43°; altıncı ila 47° 53'; veya başka bir görüşe göre 46° 50'; ve yedinci ila 51° 53'dır. Yedinci bölgenin ötesindeki medeniyet 77° 'ye kadar uzanır. Disiplinin önde gelen bilim adamlarından biri olan Ebu Cafer el-Hazini'de, birinci bölgenin enlem uzantısının 1° ila 20° 13'; ikincisinden 27° 13'; üçüncüsünden 33° 39'; dördüncü, 38° 23 ' ; beşinci, 42° 58'; altıncı, 47° 2'; ve yedinci, 60° 45'dir. Bu, bölgelerdeki enlemsel uzunluk ve gece ve gündüz uzunluğu ile mil cinsinden belirtilen genişlikleriyle ilgili farklı görüşler hakkında bildiklerim bu kadardır. Tanrı "her şeyi yarattı. Sonra, O belirledi." (İbn Khaldun, 1377: 100).

Müellif bölümün sonunda; Coğrafyacılar yedi bölgenin her birini uzunlamasına batıdan doğuya on eşit parçaya böldüler. Her birinin ülkelerinden, kentlerinden, dağlarından, nehirlerinden ve onların aralarındaki seyahat mesafelerinden bahsederler. Şimdi her bölümün en tanınmış ülkelerini, nehirlerini ve denizlerini kısaca özetleyeceğiz. Modelimiz, el-Alevi el-İdrisi el Hammadi'nin Sicilya'nın Hristiyan kralı Roger ve Roger'ın oğlu için oluşturduğu Nüzhetü'l-müştak'ta ortaya konan veriler olacaktır. İdrisi'nin ailesi Malaga yönetimini bırakmıştı ve Sicilya'daki Roger'ın sarayına yerleşmişti. Kitabı VI. (XII.) yüzyılın ortalarında kaleme aldı. El-Mes'udi, İbn Hurdazbih, el-Havali, el-Udri (Uzri), İshak el-Müneccim, Batlamyus gibi yazarların birçok kitabını kullandı. İlk bölgeden başlayıp oradan sonuncuya kadar devam edeceğiz (İbn Khaldun, 1377: 100). Sözleriyle bölümü sonlandırmakta ve yedi iklimin bölge ve ülkeleri hakkında ayrıntılı bilgiler vermeye başlamaktadır.

8. Önceki İslam Coğrafyacıları, İdrisi ve İbn Haldun'un İklim Yaklaşım Farkları

Helenistik Dönem ve Erken Orta Çağ'dan kalan Yer'in yedi iklim bölünmesi yaklaşımının İslam bilim çevrelerine çeviriler yoluyla taşındığına daha önce değinilmiş; Orta Çağın ise aslında Hristiyan ve İslam dünyası için farklı etkileri ve sonuçları olan bir çağ olduğu yine aynı şekilde belirtilmişti. Hatırlanacağı üzere, yedi iklim fikri, İslam bilim çevrelerine çeviriler yoluyla ulaşmış olmakla birlikte, Kuran'ın belirtilen sure ve ayetlerinde geçen yedi rakamı sayesinde neredeyse tereddütsüz bir biçimde kabul görmüştü. Avrupa için Orta Çağ, Katolik kilisesinin dogmatizmi altında karanlık bir çağ olmuş, pozitif bilim büyük ölçüde yasaklanmıştı. Doğuda ise VII. yüzyılla birlikte İslam zuhur etmiş, bu yeni dinin reformist yaklaşımlarıyla yaklaşık üç yüz yıl sürecek olan bir altın çağ başlamış, sosyal ve ekonomik yaşam canlanmıştı. Coğrafya ve diğer bilimler bu süreçten olumlu etkilenmiş, özgün eserler kaleme alınmış ve mevcut bilimsel seviyeyi daha ileri seviyeye götürülmüştü. Özellikle coğrafya alanındaki büyük ilerleme nedeniyle IX. ve X. yüzyıllar İslam coğrafyacılığının klasik dönemi olarak adlandırılmıştı.

İslam coğrafyacılığının klasik dönemi boyunca Müslüman coğrafyacılar, erken dönem Grekler ve daha sonra Batlamyus'tan ödünç aldıkları iklim anlayışını kültürel bir uygulama olarak da benimsediler. Böylece ya İslam'ın kutsal mekânlarını ya da yaşadıkları, doğup büyüdüğü mekânı merkeze alarak kendi bölge yöntemlerini (kişver) geliştirdiler. Ardından bu bölgelerle birlikte mücavir alanları ve buralarda yaşayan halkları konu edinen eserler ürettirler. Haritalarını da çevirilerde gördükleri yedi iklimden oluşan kuşaklar (zonlar) biçiminde değil daha ziyade halkların yaşam tarzlarını ve kültürel özelliklerini yansıtmaya uygun olan bölge ayırımına uyarlayarak çizdiler. Bunun temelde birkaç nedeninden söz edilebilir. Bu nedenlerin ilki, Batlamyus tercümesini yapan İbn Hurdâzbih'in Fars kökenli olması, bu yöndeki Fars yaklaşımına vakıfıyeti ve bu anlayışa uygun bir ekol oluşturmasıdır. İkincisi, yaşanan dünyanın zonlar biçiminde yedi iklim ayrılması Hristiyan ve en azından pagan kültür çevrelerinin bir uygulaması olması, bunun da Müslüman bilim insanları için inanç boyutunda tereddütler oluşturması ve taklide düşme endişesidir. Bunun delilleri de yok değildir. Örneğin Makdisi, *Ahsenü't-Tekâsim*'de kâfirlerin ülkesini ziyaret etmediğini ve oraları tasvire de ihtiyaç duymadığını belirtmiştir (Bilge, 1989, 179-180). Bu boyutu çizdikleri haritalarda belirgin bir biçimde görmek de mümkündür. Zira suret yapmanın yasak sayıldığı bir dinin mensupları olarak haritalarını gerçeğe yakın

görünümleri yerine girinti ve çıkıntıları düzleştirilmiş yuvarlak haritalar biçiminde hazırlamışlardır. Üçüncüsü; bilinen dünyada Batlamyus anlatılarıyla Macrobius haritalarındaki zonlar ve bölgeler arasındaki uyumsuzluktur. Zira Batlamyusçu gelenek ile Geç Roma dönemi iklim anlayışı farklılıklar arz etmekteydi. Bir yandan Roma Katolik kilisesi rahiplerince üretilen dogmatik T-O haritaları mevcutken diğer yandan Macrobius'un daha erken Helenistik dönemle bağlantılı beş iklim zonlu teorisi ve haritaları vardı. Bunlar da Müslüman coğrafyacılar tarafından biliniyordu. Dördüncüsü, Kur'an, Müslüman bilim insanlarının yedi iklimi kabulünü beş iklime göre kolaylaştırmıştı ancak Batlamyus'a göre zonlar, enlem ve boylam değerlerine göre neredeyse kesin hatlar boyunca uzanırken ökümenin bazı bölgeleri bu hatlar dışında kalabilmekte ya da birkaç zon boyunca uzanabilmekteydi. Bu da bu bölgelerin tasnifinde, Kudame b. Cafer'in tasnifindeki gibi zorluklara yol açabiliyordu. Zira Kudame, Yer'in yedi iklime taksimini matematiki coğrafya konuları ve topografik bilgilerle birlikte açıkladı. Yaptığı tasnif, yedi iklim teorisi ile uyuşmadığından yaşanabilir alanları altı iklim olarak gösterdi (Kellek, 2002, 104; Ağar, 2006, 195-214). Sonuncu olarak da büyük çoğunluğu seyyah olan Müslüman bilim insanları güzergâhlar, ülkeler, halkların tanıtımına ağırlık veren ekollere mensuptular ve coğrafi bilgi Helenistik döneme göre çok ileri düzeydi.

Şerif el-İdrisi ve onun takipçisi olan İbn Haldun'da ise durum bütünüyle farklıdır. Her ne kadar İdrisi haritalarını girinti ve çıkıntıları azaltılmış çizimler olarak tasarlasa da yedi iklime yönelik açıklamalarının önemli bir kısmını Helenistik Dönem ve Batlamyus etkisi altında yapmıştır. İbn Haldun da benzer bir yolu takip etmiştir. Ancak İdrisi'nin eserini yazarken içinde bulunduğu şartlar ile İbn Haldun'un el-İberi yazarken içinde bulunduğu şartlar aynı değildir ve neredeyse bütünüyle tezattır. Yukarıda zikredilen kısa biyografisinde de belirtildiği üzere İdrisi, Sicilya Kralı II. Roger'in sarayında ve kralın daveti üzerine Nüzhetü'l müştak'ı kaleme almış ve neşretmiştir. Katı bir Katolik olan Roger, Müslüman bir bilim insanı tarafından hazırlanacak eserde önemli bir rol üstlenmiş, nelerin bulunması ve bulunmaması gerektiği konusunda direktiflerde bulunmuştur. İdrisi de içinde bulunduğu durum gereği hassas bir denge gözeterek eserini kaleme almıştır. Safedi, Roger'in dünya imajı hakkındaki bilgisi nedeniyle İdrisi'yi Palermo'ya çağırdığını açıkça iddia etmektedir. Ancak, İdrisi gibi kendisi de bir Hristiyan sarayında bulunan ve yalnızca Afrika'yı ele aldığı örneğindeki gibi coğrafi bir açıklama yazmakla görevli olan, Leo Africanus'un duruma nasıl baktığına değinmek de önemlidir. Leo, İdrisi'nin verdiği tüm bilgilerden kralın özellikle "daha önce hiç Latince yazılmamış olan şeyleri takdir ettiğini" yazdı." Leo, İdrisi ile kendi destekçileri arasındaki bilgi eşitsizliğini kesinlikle anlamış görünüyor. Aslında, el-İdrisi kendisiyle birlikte Sicilya'ya İncil'deki eserlere, Pliny ve Macrobius'un yazılarına ya da coğrafi bilginin Latince diğer metinlerine, yani Sicilya sarayının Latince ve diğer Avrupa dillerini konuşan çevrelerinin aşına olabileceği metin türlerine dayanmayan bir coğrafi bilgi getirmişti. Daha ziyade ortaya koyduğu eser; Helenistik metinlere, özellikle Batlamyus'un Coğrafya'sına ve Almagest'ine dayanan, IX. yüzyıldan itibaren çok sayıda Müslüman âlimin kaleme aldığı coğrafi eserlere ek olarak, ayrı bir Arap-İslam coğrafya geleneğinin ürünüydü (Ledger, 2016: 45). İdrisi, yedi iklimi Batlamyus etkisiyle en uzun gündüzün enlemsel farklılığının dikkate alarak kullanmıştır. Yer'i küresel bir gök cismi olarak kabul etmiş ve çağının ötesinde bir tahminle beyzi bir yumurtaya benzetmiştir. Buna göre yumurtanın sarısı çekirdek, beyazı çekirdeği saran magma ve en dışta kabuk yer almaktadır.

İdrisi, eserini yazarken yararlandığını belirttiği İslam altın çağının müellifleri çeviriler yoluyla hem Doğu ve hem de Batlamyus'un da dâhil olduğu Batı kaynaklarına vakıf oldukları halde bu kaynaklardan el-İdrisi'nin yaptığı gibi doğrudan yararlanma yoluna gitmemişler ve kendi bölge yöntemlerini geliştirmişlerdi. Müellif, neden diğer İslam coğrafyacıları gibi bölge (kişver) metodunu eserinde doğrudan uygulamaktan kaçındı? Bu ve benzeri soruların yanıtları tam olarak verilemese de son dönem Batı kaynaklı çalışmalarda konuya değinilmiştir. Aslında bu durum II. Roger'in kişiliğinde saklıdır. Zira II. Roger, kozmopolit bir ülkenin kralıydı ancak aynı zamanda dinine çok sadık bir Hristiyan'dı. Fethettiği Sicilya kentlerinde bilim, tarım ve ticaret genel olarak Müslümanların elindeydi ve bunlar daha çok varlıklı ve elit kesimi oluşturunuyordu. Museviler ve Hristiyanlar da iyi işleyen hoşgörü ortamında varlıklarını barış içinde sürdürüyorlardı. Roger, krallığını inşa ederken başlangıçta bu düzeni korumayı seçti. Ancak aynı zamanda bir Norman'dı ve Normanlar, savaşçı ve şövalyelik geçmişlerine atıfta

bulunan acımasızlıklar da gösterebiliyorlardı. Amcası Robert Guiscard ve babası I. Roger döneminde kulakları, burunları, elleri ve kolları kesilmiş insanların papalığa şikâyetleri o dönem kayıt altına alınmıştı. II. Roger da benzer zulümlerde ebeveynlerini aratmazdı. Bu konuda verilecek iki örnek hem el-İdrisi'nin hem de eseri Nüzhetü'l-müştâk'ın hangi şartlarda yazıldığını göstermesi bakımından önemlidir. Aralık 1153'te, el-İdrisi'nin Nüzhetü'l-müştâk'ı tamamlama emrini aldığını iddia etmesinden sadece bir ay önce, Kral II. Roger, bizzat Mehdiyeli Philip olarak bilinen yüksek rütbeli bir hadımın yargılanmasına başkanlık etti. O yılın başlarında Philip'in komutasındaki Sicilya filosu, daha önce Hammadid'in kontrolü altındaki bir kasaba olan Bone (Böne) limanına (Cezayir'in kuzeydoğusundaki modern Annaba) saldırmıştı. Kasabaya boyun eğdirdikten ve Sicilya yanlısı bir vali atadıktan sonra Philip, Palermo'ya dönüş için yelken açtı. Fakat yolda döneklilikle suçlandı ve tutuklandı. Başkente döndükten sonra yargılandı. Roger, Philip'i "kendi üvey oğlu" olarak görüyor olmasına rağmen "şeytanın gizli bir şövalyesi gibi" davrandığı için onu yakılarak ölüme mahkûm etti. Zira yargıçlara ve Kral II. Roger'a göre Philip, "Hristiyan gibi görünen ancak aklında ve eyleminde tamamen bir Saracen (Seraken/Müslüman) olan hainin birisiydi." Salernolu Tarihçi Romauld, olayları yaklaşık yirmi yıl sonra Latince olarak kaydetti. Philip, "Hristiyanlardan nefret ediyordu, ama putperestlere (Müslümanlara) çok değer veriyordu." I. Roger'in yönetimindeki pek çok kişi gibi, Philip de genç yaşta Hristiyanlığa geçmiş bir hadımdı; bu gerçek, Müslüman tarihçi İbn el-Atir (ö. 1233) tarafından yaklaşık yarım yüzyıl sonra yazılan bağımsız bir Arapça eserde de ele alındı. el-Atir, Philip'in "Bone Müslümanlarına gösterdiği hoşgöründen dolayı tutuklandığını" ileri sürdü. Philip ve bütün hadımlar istisnasız "Müslüman olmakla ve onu gizlemekle suçlandılar" ve hepsi diri diri yakılmak kaydıyla ölümle cezalandırıldılar (Ledger, 2016: 125-126).

Bir Palermo sakini olarak, İdrisi, bu davadan ve nasıl sonuçlandığından kesinlikle haberdardı. Nitekim birkaç yıl içinde Palermo'da dinler arası gerilim yükselecek ve 1160'ta Müslümanların katledilmesine yol açacaktı (Metcalf, 2009: 181-183). Böylece Sicilya, Endülüs'ün akıbetine uğrayacak ve zaman içinde Müslüman kimliğini bütünüyle kaybetme sürecine girecekti. Bu dinler arası gerilim ve düşmanlık ortamında dünyayı betimlemekle görevli olan el-İdrisi de kendisini zor durumda bulacaktı. Bir yandan, görev basitti: sadece dünya hakkında bilgi toplamak, Roger'a ve sarayına bir metin halinde sunmak zorundaydı diğer yandan bu bilgiyi toplayacağı coğrafya eserleri dünyayı belli bakış açılarıyla temsil ediyordu. Çok bağlı olduğu Arapça metinlerin tamamı, Müslümanlar için Müslüman müellifler tarafından kaleme alınmıştı ve bu nedenle İslam toprakları ayrıcalıklı kılınmıştı. Latin coğrafi tezleri ise dünyayı Hristiyan bakış açısıyla sunma eğilimindeydi. Fakat görüldüğü gibi el-İdrisi, bir yandan Hristiyan hamisi ve sarayının, diğer yandan da muhtemel Müslüman okurlarının ve kendisinin yazdıklarını hem akılda tutarak hem de ikili izleyici kitlesinin hassasiyetlerini gözeterek dengeli bir eser ortaya koydu. Yine de Philip'in duruşmasının gösterdiği gibi, el İdrisi için de gerçek tehlikeler vardı. Eğer el-İdrisi, kaynaklarının gereği İslami bakış açısına fazlasıyla eğilimli bir dünya sunsaydı, kendisini tehdit altında bulabilirdi (Ledger, 2016: 125-126).

İbn Haldun ise İdrisi gibi bir coğrafyacı değildir ancak yedi rakamına atfedilen kutsiyetin etkisinde kaldığı açıktır. Bu nedenle Mukaddime'nin verilen ilgili bölümlerinde ve yedi iklim için farklı haritalar bulunmaz. İbn Haldun yedi iklimi göstermek için İdrisi'den aldığı küresel dünya haritasını kullanmıştır. Bu haritada İdrisi'nin 70 yer adına 10 yer adı ilave ederek 80 yer adı vermiştir. Ancak bu yer adları ilgili bölümde değinildiği gibi yeni gelişmelerin ya da müellifin farklı tespitleri değil daha çok farklı olma çabasının bir ürünü olarak gereksiz yer adlarıdır. Yedi iklimin enlemsel uzantısı, en uzun gündüzün yaşandığı zamandaki genişliği bütünüyle Helenistik dönem, Batlamyus ve İdrisi'nin tekrarı niteliğindedir. Diğer yandan Dünya'nın şekli ve büyüklüğündeki benzetme ise yumurta ve üzüm benzerliğiyle sınırlıdır ki bu da müellifin bir coğrafyacı olmaması ve bir farklılık ortaya koyma çabasının ürünüdür. el-İber genel manada bir tarih eseridir ve onun ilk bölümü olan Mukaddime'de coğrafya konuları yer almaktadır. Diğer yandan İbn Haldun, el-İdrisi'nin yaşam koşullarıyla benzerliği olmayan bir yaşam sürmüş ve adı geçen eserini kaleme almıştır. Daha çok bir devlet adamı ve siyasetçi rollerinde Endülüs, Kuzeybatı Afrika ülkeleri ve Mısır'da bulunmuştur. Yer yer ve zaman zaman sürgünler, gözaltılar, mahrumiyetler ve mahkûmiyetler yaşasa da çoğu zaman bulunduğu ortamlarda üst düzey memuriyetlere ve gelire sahip olmuş, saygı görmüş, refah içinde yaşamıştır (Tanrıkulu, 2022: 384-418).

Daha önce de dile getirildiği üzere Mukaddime'de coğrafi bilgilerle ilgilenmesinin tek nedeni ümrân ilminin zorunlu olarak bu bilgilerle açıklanabilir olmasıdır. Ümrân ilmi ve medeniyetlerin kuruluşu, gelişmesi ve yıkılışı, beşeri faaliyetler yanında doğal fenomenlerle ve iklimle açıklanabilen konulardır ki bu da coğrafi bilgiyi gerekli kılar. Bu nedenlerle Yer'in yedi iklime bölünmesi, İbn Haldun'un Ümrân ilmini açıklayabilmesinin anahtarı konumundadır. İbn Haldun, hangi iklim zonlarında ümrânın gelişebileceğini ve hangisinde gelişemeyeceğini, bu iklim zonlarının konumlarını, buralarda yaşayan ulusları, insanların iklime bağlı olarak ten renklerini, karakterlerini, tükettikleri gıdaları, bunların karakter üzerindeki etkilerini, önemli ülke ve yerleşim yerlerini çoğunu Şerif el-İdrisi'den olan nakillerle anlatmıştır.

9. Sonuç

Yerin yedi iklime bölünmesi fikrini ele alan iki müellifin eserlerinin değerlendirildiği bu çalışmada şu sonuçlara ulaşmak olasıdır: Her iki müellif de farklı zaman, bilimsel yaklaşım ve amaçlarla eserlerini kaleme almışlardır. Zamanının en ünlü coğrafyacılarından biri olan İdrisi, kendisinden önceki hem Batılı hem de Doğulu müelliflerin özgün ve çeviri eserleri yanında aynı zamanda bir gezgin olması hasebiyle kendi gözlemlerine, yalnızca bilgi toplamak ve harita çizmekle görevlendirilen özel görevlilerin derlemelerine dayanarak eserini hazırlamıştır. Bu eserinde zamanının en doğru haritalarını çizmiş, en güncel açıklamalarını girmiş ve böylece Nüzhetü'l müştak ortaya çıkmıştır. Eser her ne kadar Sicilya Kralı II. Roger'a atfedilse ve yer yer onun emperyal amaçlarına hizmet etse de bütünüyle özgün bir eser olarak kabul edilmiştir. Yedi iklim, yetmiş bölge ve dünya haritasıyla birlikte yetmiş bir haritadan ve zonların ayrıntılı açıklamalarından oluşan bu eser, müellifin içinde bulunduğu şartlar nedeniyle büyük bir hassasiyetle kaleme alınmıştır. Sonuçta Doğu ve Batı sentezi olan ölümsüz bir eser ortaya çıkmıştır. Nüzhetü'l müştak bütünüyle bir coğrafya eseridir. İbn Haldun ise Endülüs ve Kuzey Afrika'da farklı devletlerin kuruluş, nispeten gelişme ve yıkılış aşamalarını gözlemlemiş, farklı kişi, grup ve hanedanların siyasi faaliyetleri ve iktidar mücadeleleri içinde bulunmuştur. Bu süreç onu medeniyetlerin kuruluşu, gelişmesi ve yıkılışı üzerinde çalışmaya ve bu çalışmalarını el-İber başlığıyla neşretmeye sevk etmiştir. Bir coğrafyacı olmayan, daha çok tarihçi, sosyolog ya da ekonomist özellikleriyle öne çıkan müellif, bu bilimlerin ve kendi icadı olan Ümrân ilminin anlaşılması için haklı olarak coğrafi bilginin gerekli olduğunu görmüştür. Bu nedenle ünlü eseri el-İber'in ilk bölümü olan Mukaddime'de medeniyetlerin gelişmesine etki eden doğal fenomenlere ve özellikle iklime geniş yer vermiştir. Gereksinim duyduğu diğer coğrafi bilgileri ve yedi iklimi bazı farklı isimler zikretse de daha çok İdrisi'nin Nüzhetü'l müştak eserinden yararlanarak eserine almıştır. Bu anlamda Mukaddime'nin yedi iklimle ilgili bölümleri özgünlükten uzaktır ve daha çok nakillerden oluşmaktadır. Ancak müellif bu nakillerde "...daha önce Batlamyus ve ondan da Kitab-ür Rûcar'ın yazarı İdrisi..." gibi nakle dayalı ifadeler kullanarak yaptığı işin farkında olduğunu da göstermektedir. Diğer yandan müellifin iklimin insanın ten rengi ve karakteri, bunun da dolaylı olarak medeniyetin ve Ümrân'ın gelişmesine etkisi üzerinde dururken ileri sürdüğü görüşler, zamanının ve günümüz anlayışının çok uzağında kabul edilmiştir. Bu ifadeleriyle müellif radikalleşmekle hatta ırkçılıkla dahi itham edilmiş/edilmekte ve eleştirilmiş/eleştirilmektedir. Ünü çağlar aşan iki müellifin ele alındığı bu çalışmanın önemli sonuçları arasında bir XIV. yüzyıl münevveri olan İbn Haldun'un tarih eseri olarak kabul edilen el-İber'in yazılabilmesi ve anlaşılabilmesinde farklı bilimlere gereksinim duyulduğunu göstermesi, "İdrisi Batlamyus'tan, ben de İdrisi'den aldım..." tarzındaki atıflarıyla günümüze örnek olması da yer almaktadır. Son olarak bu tarz atıflarında "sadece ben almadım o da almış" yaklaşımı sergileyip sergilemediği ise yoruma açıktır ve İbn Haldun'un kişiliğinde saklıdır.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.

The authors have no conflict of interest to declare.

Açık Erişim Lisansı/ Open Access License

Bu makale, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır.

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).

Kaynaklar

- Ahmad, S. M. (1999), İbn Huzdarbi. *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 20, s.78-79.
- Ahmad, S. M. (1999), Coğrafya. *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 8, s. 50-62.
- Ağarı, M. (2006), İslam Coğrafyacılarında Yedi İklim Anlayışı. *AÜYFD* 47, S. 2, s. 195-214.
- Akay Bozdoğan, E. (2021), *Orta Çağ Coğrafyasının Zirvesi Şerif El İdrisi*. Yeditepe Yayınları. İstanbul, s. 141.
- Ak, M. (1998), İklim. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 22, s. 28-30.
- Avcı, C. (2004), El Mesudi. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 29, s. 353-355.
- Bagrow, L. (1964), *History of Cartography*. Revised by R. A. Skelton, C. A. Watts, s 311.
- Bilge, M. L (1989), Ahsenü't-Tekâsim. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 2, s. 179-180.
- Bilgin, T. (1996), *Genel Kartoğrafya-A*, İstanbul, s. 5-16.
- Brown, L. (1949), *The Story of Maps*. Bonanza Books, s. 393.
- Brotton, J. (2012), *A History of the World in Twelve Maps*. England: Penguin Group, s. 70-71
- Issawi, Ç. and Oliver Leaman. (1998). "İbn Khaldûn, 'Abd al-Rahman (1332–1406)," in *Routledge Encyclopedia of Philosophy*, London: Routledge, vol. 4, pp. 623–627.
- Certeau, M. (1984), "Walking in the City", *Part III Spatial Practices, The Practice of Everyday Life*", çev. S. Rendall, Berkeley & Los Angeles: University of California Press, s. 93.
- Durmuş, İ. (2008), *Safedî*. İslam Ansiklopedisi, TDV, C. 35, s. 447-450.
- el-Ubûdî, C. (1999), İbn Haldun, Ebu Zekerriyya. *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 20, s. 12-14
- Fıncıoğulları, S. (2016), Sosyal Bilimler ve Hermeneutik Üzerine Kısa Bir Değerlendirme. *Sosyoloji Dergisi*, S. 33, s. 37-48.
- Gökcan, B. (2020), "Bilim Tarihi Perspektifinden "Yedi İklim Nazariyesi ve Kültür Ve Edebiyatımızdaki Yansımaları" *ERDEM*, s. 135-137.
- Harley, J. B. and Woodward, D. (1987), *The History of Cartography, Volume 1*. University of Chicago Press, 599 pp.
- İbnü'l Fakih. (1988), *Kitabü'l- Buldan*, Beyrut: Dar-ü İhyai't-Turasi'l-Arabî.
- İbn Haldun, (2007), *Mukaddime I*, (Hazırlayan: Süleyman Uludağ), Dergâh Yayınları, İstanbul.
- İbn Khaldun, AbdArRahman bin Muhammed. (1377), *The Muqaddimah*. (Translated by Franz Rosenthal, 1967), Published by Princeton University Press, New Jersey.
- Idrisi, Abu-Abdallah Muhammad Ibn-Muhammad (1970), *Opus geographicum sive "Liber ad eorum delectationem qui terras peragrarare studeant."* Edited by Enrico Cerulli, Francesco Gabrieli, Giorgio Levi Della Vida, Luciano Petech, Giuseppe Tucci, Alessio Bombaci, Umberto Rizzitano, Roberto Rubinacci, and Laura Veccia Vaglieri. Vol. 1–9. 9 vols. Leiden: E. J. Brill. s. 7-8.
- İbn Hurdazbih. (2008), *Yollar ve Ülkeler Kitabı* (Çev. Murat Ağarı). Kitabevi, İstanbul, s. 20.
- Kellek, C. (2002), *Kitab-ül Harac*. *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 26, s. 104-106.
- Köktürk, E. (2004), "Haritacılığın 5000 Yıllık Yürüyüşü I, II", *hkm Jeodezi, Jeoinformasyon ve Arazi Yönetimi Dergisi*, Ankara, s. 90
- Lee, H. D. P. (1962), *Aristotle's Meteorologica* (English translation). Harvard University Press, s. 375.

- Ledger, J. F. (2016), *Mapping Mediterranean Geographies: Geographic and Cartographic Encounters between the Islamic World and Europe, c. 1100-1600*. (Unpublished Philosophy (History) Doctoral Thesis. At the University of Michigan).
- Metcalf, A. (2009), *The Muslims of Medieval Italy* (Edinburgh: Edinburgh University Press, p. 124.
- Martin, G. (2006), Experience of the New World and Aristotelian Revisions of the Earth's Climates during the Renaissance, *History of Meteorology* 3, p. 1-16.
- Nef, A. and Amara, A. (2001), Al-Idrisi et les Hammuides de Sicile: nouvelles donnees biographiques sur l'auteur du Livre de Roger. *Arabica* 48 (1), s. 121-127.
- Nekounam, J. (2008), Reflection of Babylon Astronomic Thoughts in Quranic Non-Arabic Terminology. (Religious study),-(17 Supplement), 127-164.
<https://www.sid.ir/en/journal/ViewPaper.aspx?id=269737>.
- Özdemir, M. (1999), Hammudiler. *TDV İslam Ansiklopedisi*. C. 15, s. 496-497.
- Razük, M. (2000), İdrîsîler. *TDV İslam Ansiklopedisi*. C. 21, s. 495-497.
- es-Şafedi, İzziddîn Aybeg bin Abdillâh. (1982), *al-Wâfi bi'l-wafayât*, (ed. Hellmut Ritter). Wiesbaden, S. 1, s. 93.
- Sanderson. M. (1999), The Classification of Climates from Pythagoras to Koeppen. *Bulletin of the American Meteorological Society*, p. 669-673.
- Sezgin, F. (2008), *İslam'da Bilim ve Teknik*. İstanbul. C. I., s. 63.
- Soucek, S. (2000), *A History of Inner Asia*, Cambridge University Press, Cambridge, s. 73.
- Stevenson, E. L. (1932), *The Geography of Claudius Ptolemy* (English translation). New York Public Library, 352 pp.
- Strickland, D. H. (2003), *Saracens, demons, & Jews: making monsters in Medieval art*. Princeton University Press. P.31-33.
- Şeşen, R. (2000), İdrisi Şerif, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 21, s. 493-495.
- Şeşen, R. (1999), İbn Havkal, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 20, s. 34-35.
- Taneri, A. (1996), Hacib. *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 14, s. 508-511
- Tanrıkulu, M. (2017), *Haritaya Davet*. Yeditepe yayınevi, İstanbul, s. 85-86.
- Tanrıkulu, M. (2022), İbn Haldun'da İklim, Irk ve İnsan Karakterine Dair. *SBedergi*, 6 (11), 384-419.
- Tas, A. R. (1999), *Hungarians and Europe in the early Middle Ages*. Budapest, s. 71.
- Thorndike, L. (1949), *The Sphere of Sacrobosco and its Commentators*, University of Chicago Press, 129.
- Tolmacheva, M. (2001). İstahri. *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 23, s. 203-205.
- Tomar, C. (2000), İbnü'l Fakih. *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 21, s. 38-39.
- Uludağ, S. (1999), İbn Haldun. *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 19, s. 538-543.
- World Maps of al-Idrisi, <http://www.myoldmaps.com/> (Erişim Tarihi: 28.03.2022).